

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN TRANSILVANIA

DE

DORIN POPESCU

I. SONDAJELE DE LA SOCODOR

— 1948 —

LA cca 4 km sud de marginea comunei Socodor, situată la vreo 40 km nord-est de Arad, pe locul numit *Căvăjdia*, se găsește o movilă circulară, nu prea înaltă. Deoarece în vara anului 1948 movila era acoperită cu porumb, ea nu se putea distinge decît după a atentă examinare a terenului. Arheologul M. Roska o descrie în felul următor: « O așezare rotundă cu un diametru de 90 m, situată în apropierea Crișului Alb, înconjurată de un șanț de 14—19 m (și cu un val de pămînt foarte aplatizat din cauza plugăritului) »¹.

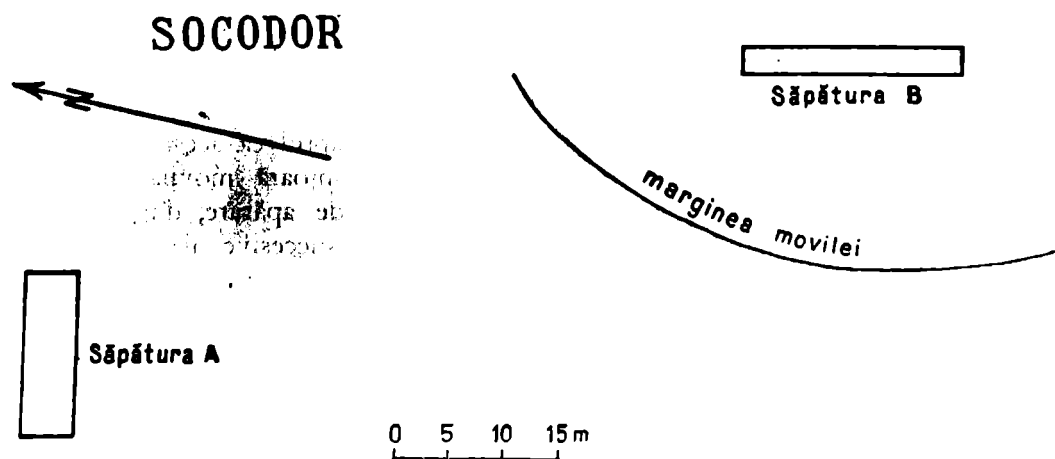

Fig. 1. — Socodor. Planul schematic al săpăturii.

Descrierea lui M. Roska este exactă, exceptînd faptul că așezarea nu este situată chiar atît de aproape de Crișul Alb, distanța pînă la acest rîu fiind destul de mare. În afară de aceasta, deși s-ar părea că movila este înconjurată de un șanț și de un val de apărare, vom vedea că nu poate fi vorba de astfel de construcții. M. Roska ar mai fi putut adăuga că este vorba de o movilă care, deși nu este înaltă, se poate distinge, totuși, pe șesul înconjurător.

M. Roska a săpat în această movilă împreună cu N. Covaci în anul 1930, dar nu a publicat rezultatul săpăturilor sale.

Lucrările din anul 1948 au început în ziua de 21 august și au durat aproape două săptămîni. S-a săpat pe marginea de vest a movilei un șanț de 20 m × 2,5 m,

¹ M. Roska, *Erdély régészeti repertórium*, Cluj, 1942, nr. 194, p. 271.

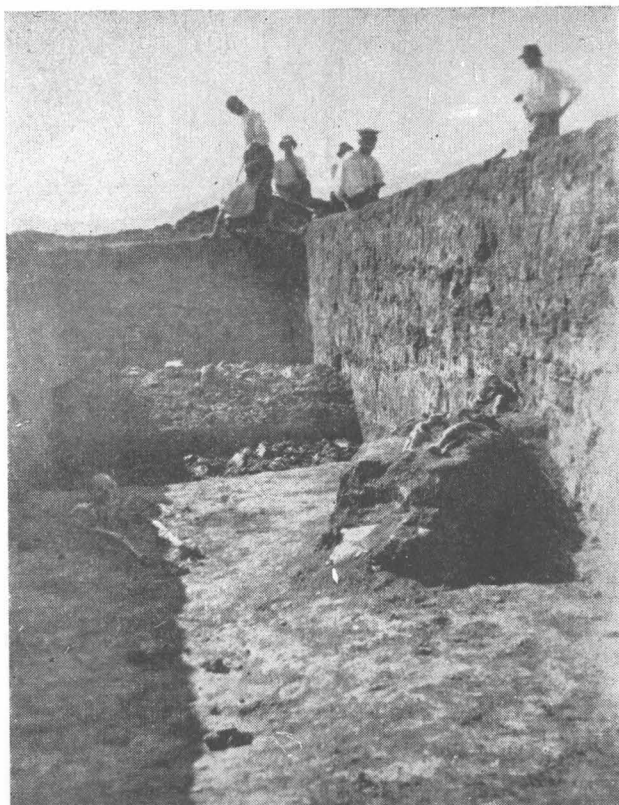

Fig. 2. — Socodor, Șanțul din «inel» în care se văd două morminte din sec. VI e.n.

de locuire intensă ne confirmă că el nu este un val de apărare, după cum credea M. Roska, ci s-a format, ca și movila, prin depunerile succesive ale resturilor unor locuințe contemporane cu cele care au format și movila. Acest fapt l-am putut constata anul următor și la Vârșand, nu departe de Socodor, unde am săpat un șanț care începea de la mijlocul movilei și străbătea atât «șanțul» cât și «valul» care înconjură movila.

Ne găsim deci, atât la Socodor cât și la Vârșand, în fața unei așezări rotunde, centrale, înconjurată de un «inel» mare de locuințe.

Pentru a putea compara mai bine materialul descoperit în inel cu cel din movila de la Socodor, le vom descrie separat, începând cu cel din inel.

În privința modului de construire a locuințelor, singurele

orientat aproape nord-sud, iar la nord-vest de movilă, pe așa-numitul val, s-a săpat un alt șanț de $15\text{ m} \times 5\text{ m}$ orientat aproape est-vest (fig. 1 și 2), în care am putut constata cinci nivele de locuire (fig. 3). Săpând în centrul movilei, M. Roska descoperise tot cinci nivele¹. La început ni s-a părut că în movilă, unde straturile erau mai greu de distins, nu existau decât două nivele², după o mai atentă examinare a profilului credem, însă, că și în movilă se găseau cinci nivele.

Săpătura a început prin trasarea șanțului de pe «inelul» de pământ care înconjoară movila. Acest șanț, A, a avut o lungime de 15 m.

ȘANȚUL A

Materialul descoperit în cele cinci nivele este în general același. Doar fragmentele ceramice ornamentate cu striuri neregulate apar mai frecvent începând de la o adâncime de 60 cm.

Faptul că acest inel de pământ care înconjoară movila conține urme

Șanțul A. Profilul peretelui de Nord

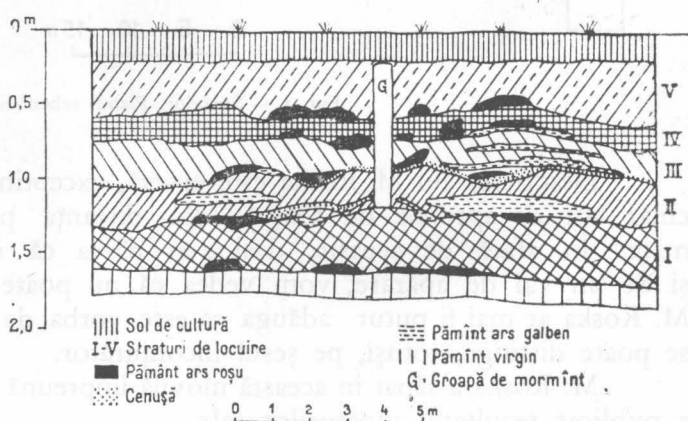

Fig. 3. — Socodor.

¹ M. Roska, op. cit., p. 271.

² «Studii», II, 1949, nr. 1, p. 88. În timpul lucrărilor am fost ajutat de M. Rusu, în prezent cercetător la Instit. de istorie din Cluj.

indicii de care dispunem sînt bucățile de pămînt ars, care păstrează uneori întipărite urma nuielilor, ceea ce ne arată că locuințele erau construite din nuiiele lipite cu pămînt.

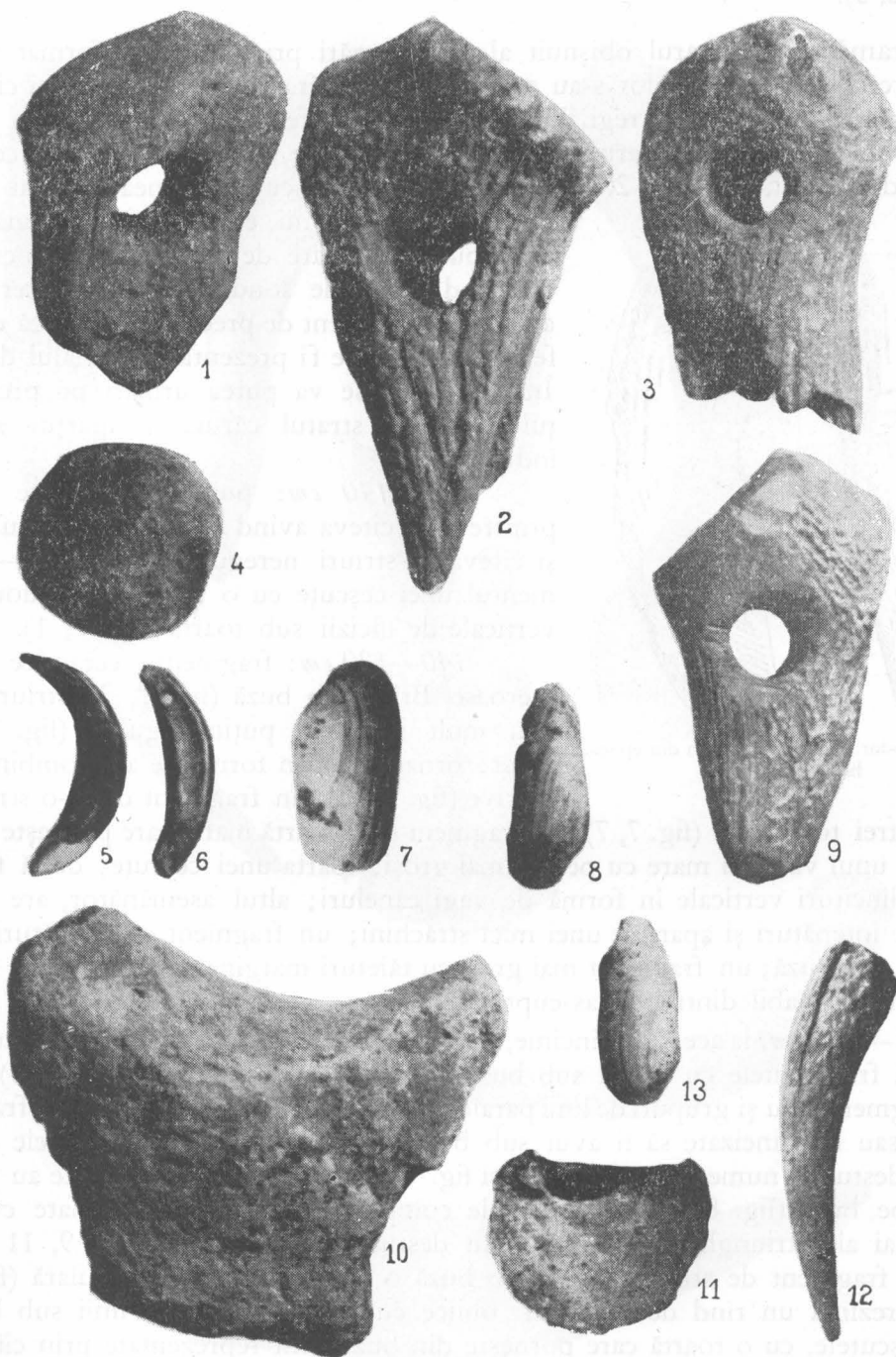

Fig. 4. — Socodor. Obiecte de corn, piatră, lut; dinți de animal, scoici și copită de cal.

Unelte. Cele cîteva unelte descoperite în șanțul A sînt: o piatră de lovit rotundă (percutor, fig. 4, 4) și cinci unelte făcute din corn de cerb găurit. Aceste unelte, numite și «bastoane de comandant», serveau probabil drept sape¹, dar puteau fi

¹ B. A. Bogaevski, *Orudia proizvodstva i domașnie životnie Tripolia*, Leningrad, 1937, fig. 42, 43, 45.

întrebuințate și ca ciocane (fig. 4, 1—3, 9). Una din ele este mai mică (fig. 5). Alte patru coarne de cerb ascuțite au putut servi și ele ca unelte (fig. 4, 12 și fig. 6, 1, 2, 5).

Ceramica. Inventarul obișnuit al unei așezări primitive este format în primul rând din ceramică. La Socodor s-au găsit numeroase fragmente ceramice și câteva vase de lut întregi sau aproape întregi. Deși, în general, diferențele de formă sau ornament între diferitele nivele sînt foarte mici, vom descrie, pe scurt, ceramica descoperită în șanțul A după adîncimi, din 20 în 20 cm și începînd cu adîncimea cea mai mare. De sigur că aceasta nu este cea mai bună metodă de a publica o dare de seamă asupra unei săpături, dar fiind vorba de sondaje în care observațiile nu au putut fi suficient de precise, credem că e singurul fel în care poate fi prezentat materialul descoperit. În linii mari se va putea urmări pe profilul șanțului (fig. 3) stratul căruia îi aparțin adîncimile indicate.

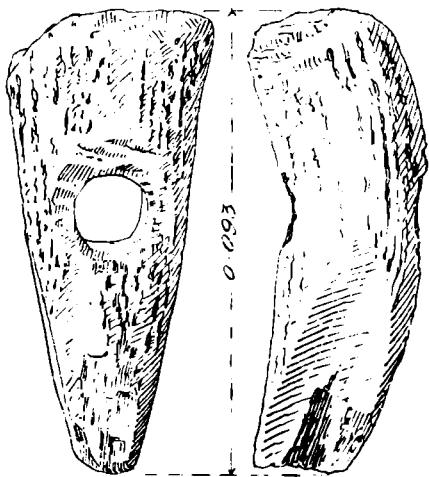

Fig. 5. — Socodor. Uncaltă de corn din epoca bronzului.

160—140 cm: puține fragmente ceramice, printre care câteva avînd briul pe buză sau sub buză și câteva cu striuri neregulate (fig. 7, 3—5). Fragmentul unei ceșcuțe cu o toartă și cu două rînduri verticale de incizii sub toartă (fig. 7, 1).

140—120 cm: fragmente ceramice mai numeroase. Briul sub buză (fig. 2, 2), striuri paralele mai mult sau mai puțin regulate (fig. 7, 9, 10). Apar: ornamentul în formă de arc combinat cu alte motive (fig. 7, 8); un fragment dintr-o strachină cu două sau trei torți mici (fig. 7, 7); un fragment cu o toartă mare, care pornește din buză, aparținînd unui vas mai mare cu pereții mai groși; toarta unei ceșcuțe; două fragmente mici cu adîncituri verticale în formă de vagi caneluri; altul asemănător, are sub buză un rînd de înțepături și aparține unei mici străchini; un fragment cu creștături verticale pe buză și sub buză; un fragment mai gros cu tăieturi marginale de grosimea degetului făcînd parte probabil dintr-un vas-cuptor.

120—100 cm: la această adîncime, fragmentele ceramice devin mult mai numeroase. Predomină fragmentele cu briuri sub buză (fig. 7, 11, 13, 14 și fig. 8, 1—4). Uneori, aceste fragmente au și grupuri de linii paralele incizate. Este probabil ca toate fragmentele cu striuri sau linii incizate să fi avut sub buză și briul reliefat. Fragmentele cu striuri sînt și ele destul de numeroase (fig. 7, 15 și fig. 8, 12, 14). Cîteva fragmente au creștături verticale pe buză (fig. 8, 5). Ornamentele compuse din arcuri combinate cu diferite motive, mai ales triunghiuri hașurate, sînt destul de frecvente (fig. 8, 9, 11 și fig. 9, 1—3). Un fragment de strachină are sub buză o toartă orizontală tubulară (fig. 8, 6); un altul prezintă un rînd de creștături oblice cuprinse între două linii sub buză (fig. 8, 10). Ceșcuțele, cu o toartă care pornește din buză, sînt reprezentate prin cîteva fragmente. Una prezintă ușoare caneluri verticale (fig. 8, 13) și alte caneluri în formă de arcuri (fig. 10, 2). O a treia nu pare să fi avut ornamente (fig. 10, 1).

Mai menționăm cîteva torți de vase mai mari, probabil străchini (fig. 8, 4). Fundurile, care aparțin poate acestor vase, sînt plate și au pereții oblici, lărgindu-se în sus. Menționăm, în sfîrșit, un fragment dintr-o « tavă » plată cu tăieturi marginale (fig. 9, 4, vas-cuptor?) și două vase-miniatură, dintre care unul are buza crestată (fig. 10, 3), iar celălalt — un ornament în arcuri neregulate (fig. 10, 4).

100—80 cm: cioburile sînt mai puțin numeroase. Predomină tot buzele cu brîu dedesubt. Unul din cioburi are și striuri oblice sub buză. Un fragment plat, rectangular,

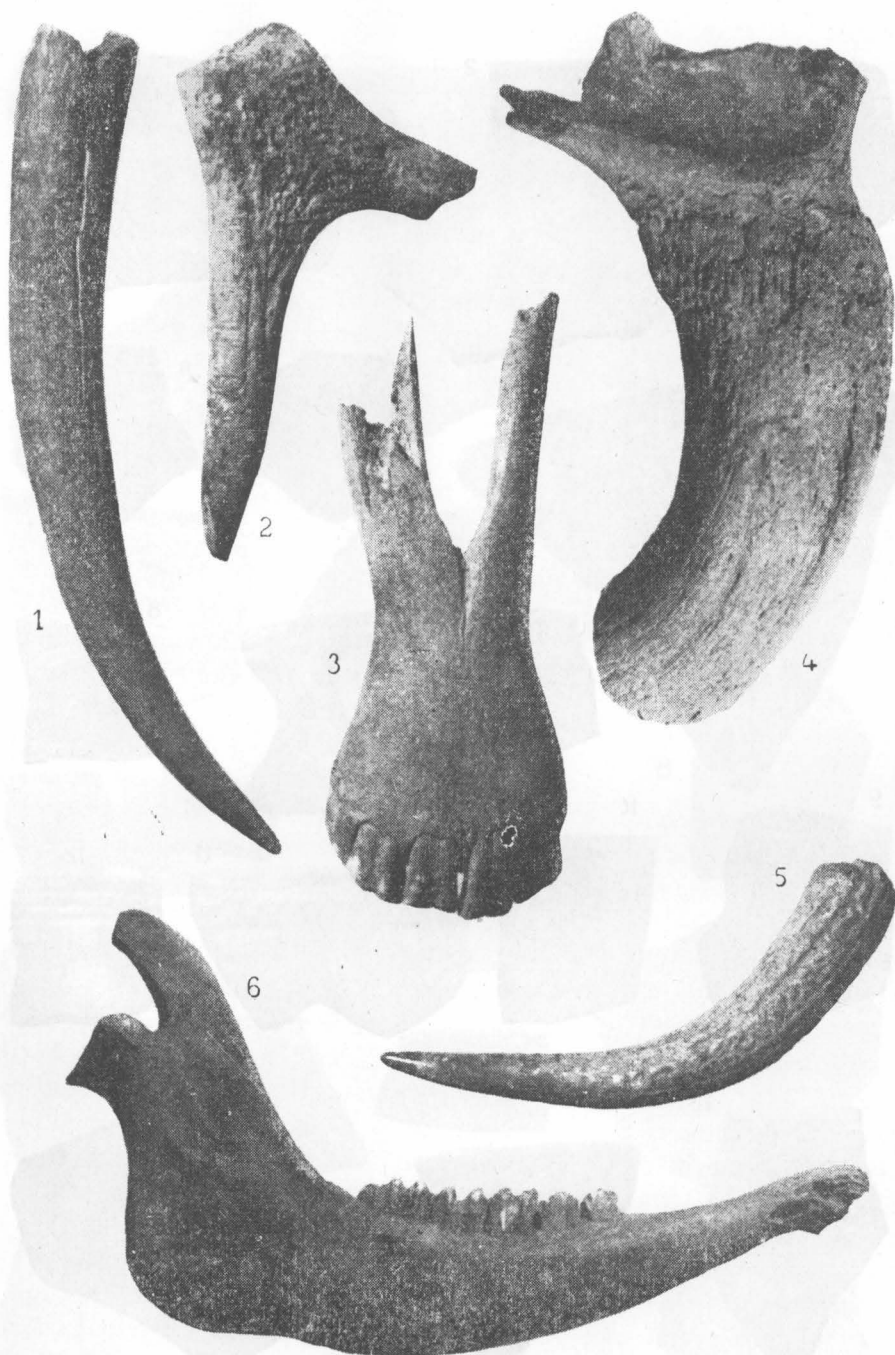

Fig. 6. — Socodor. Coarne și fălci de animale.

are brîul pe margine (fig. 9, 6). Un alt fragment are striuri paralele sub brîu (fig. 9, 7). Ornamente incizate în formă de arcuri, triunghiuri etc. găsim, pe mai multe fragmente (fig. 9, 5, 8—15 și fig. 11, 3). De asemenea se mai găsesc cioburi decorate cu striuri

(fig. 11, 4). Proeminența mare, rotundă, ușor conică, încadrată de două linii în spirală apare pentru prima dată (fig. 9, 16). Apar și câteva torți de la vase mai mari (fig. 11, 1, 2). Fundurile de vase sînt identice cu cele de la adîncimea precedentă. Un fragment

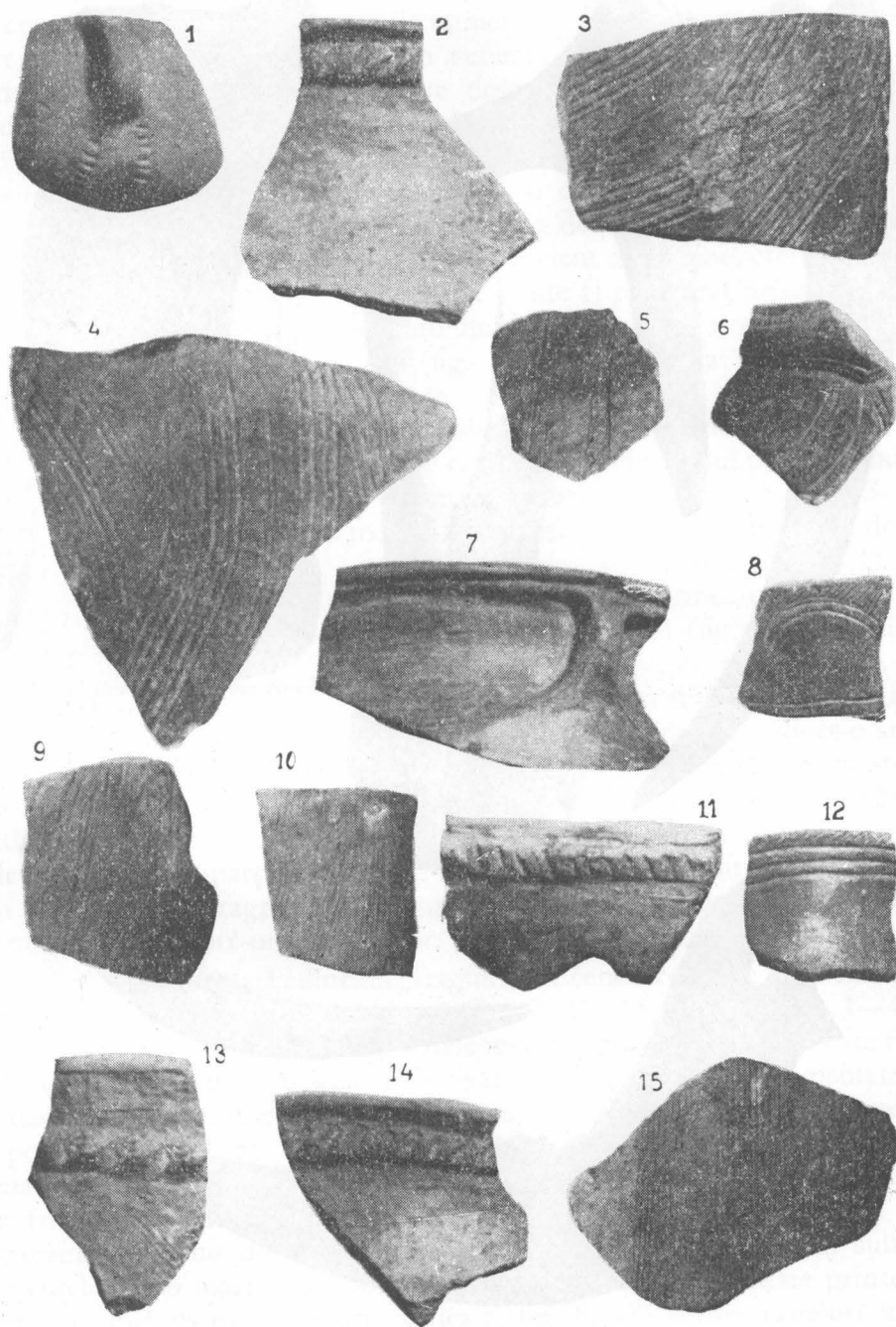

Fig. 7. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

de ceșcuță (fig. 10, 10) are un ornament liniar care de obicei nu apare pe acest tip de vase. Dintre vasele mai întregi, amintim o ceașcă mai rară, cu brîu sub buză și un fragment de brîu mai jos (fig. 10, 6) de culoare galben-castanie. O altă ceașcă are

fundul bine marcat, iar la mijloc trei proeminente încadrate cu un cerc și împinse dinăuntru în afară (fig. 10, 7). Menționăm încă o ceșcuță neornamentată (fig. 10, 5) și alta ornamentată, cu toarta ruptă (fig. 10, 8).

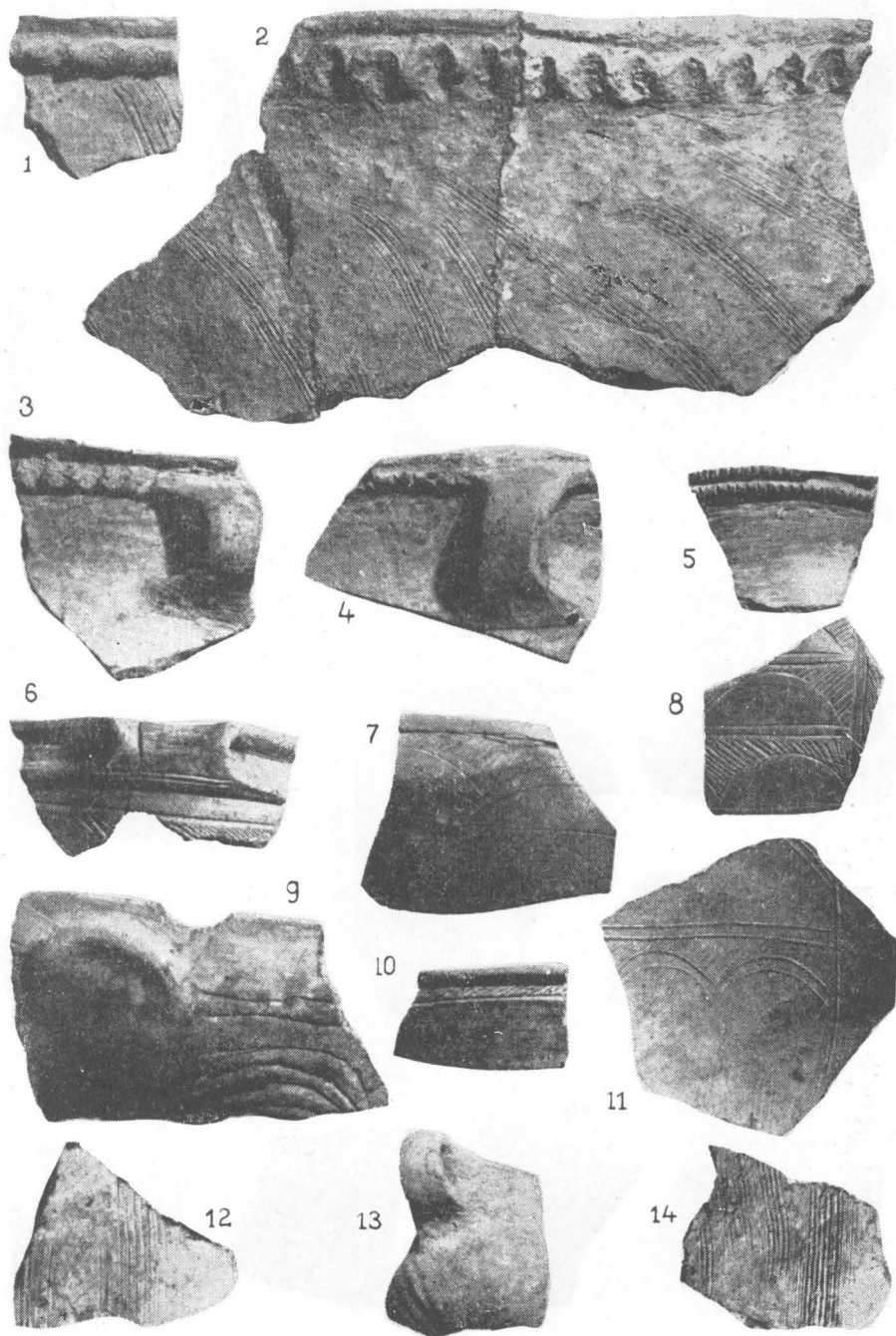

Fig. 8. — Socodor, Fragmente ceramice din epoca bronzului.

80—60 cm: cioburile sînt mai numeroase decît la adîncimea precedentă. Găsim aceleași fragmente cu brîu sub buză (fig. 11, 5). Pe un ciob, brîul pare a fi întrerupt de proeminente mai înalte. Cîteva fragmente au un brîu cu creștături verticale

(fig. 11, 6). Fragmentele cu striuri sînt mai rare (fig. 12, 12, 15, 18). Celelalte ornamente se repetă și ele (fig. 11, 7—15; fig. 12, 1, 2, 5, 7, 10, 11). Predomină arcurile în formă

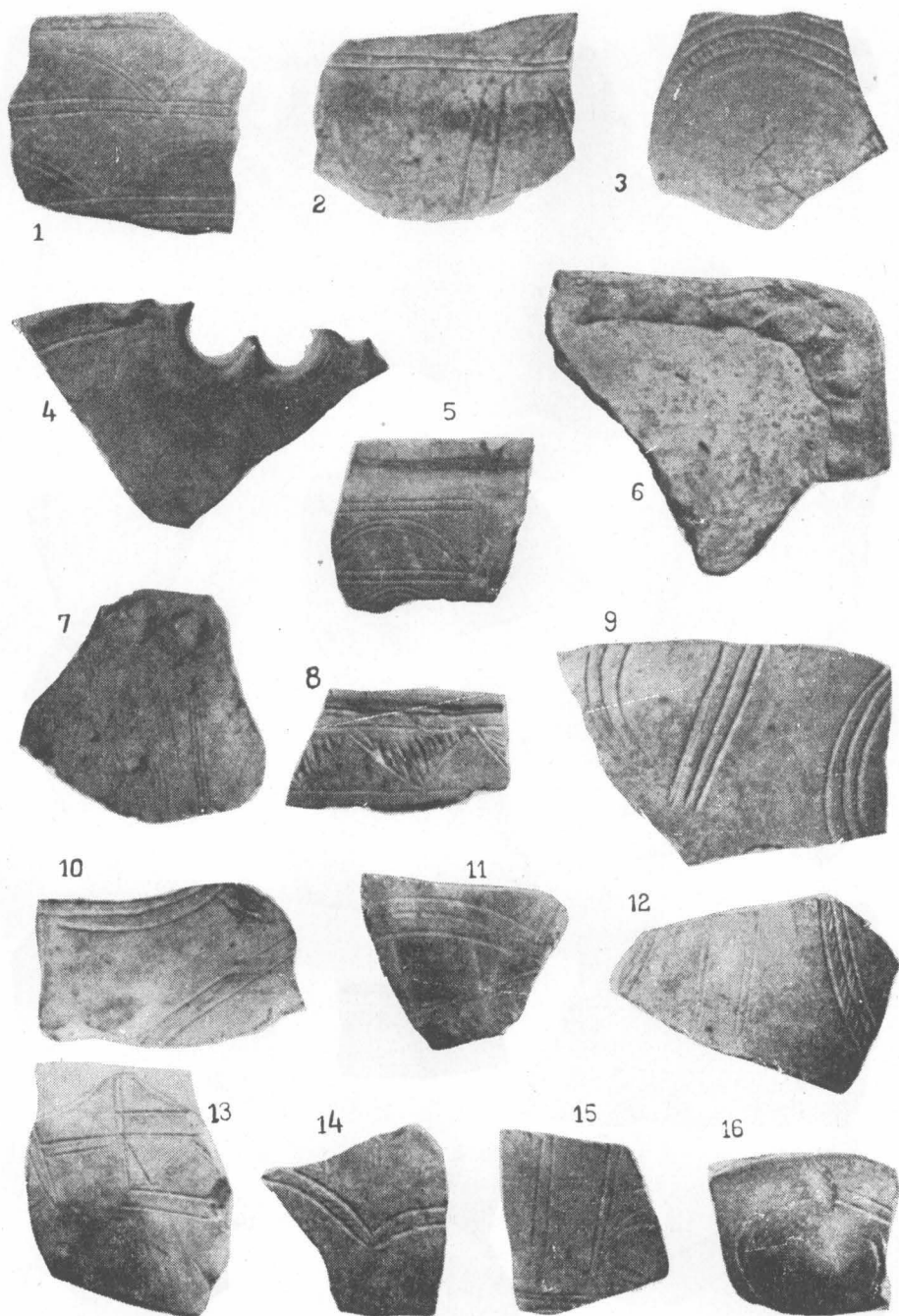

Fig. 9. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

de ghirlandă. Se deosebesc puțin fragmentele de pe figura 12, 3, 9. Menționăm, de asemenea, un fragment de vâscior-strecurătoare (fig. 12, 8), mai multe torți de vase mari (fig. 12, 13, 14), precum și funduri plate tot din vase mari. S-au mai găsit două

fragmente, care aparțin, probabil, unor străchini mari cu mai multe torți (fig. 12, 4, 17) și un fragment dintr-un vas asemănător (fig. 13, 2). Dintre ceștile mai mici,

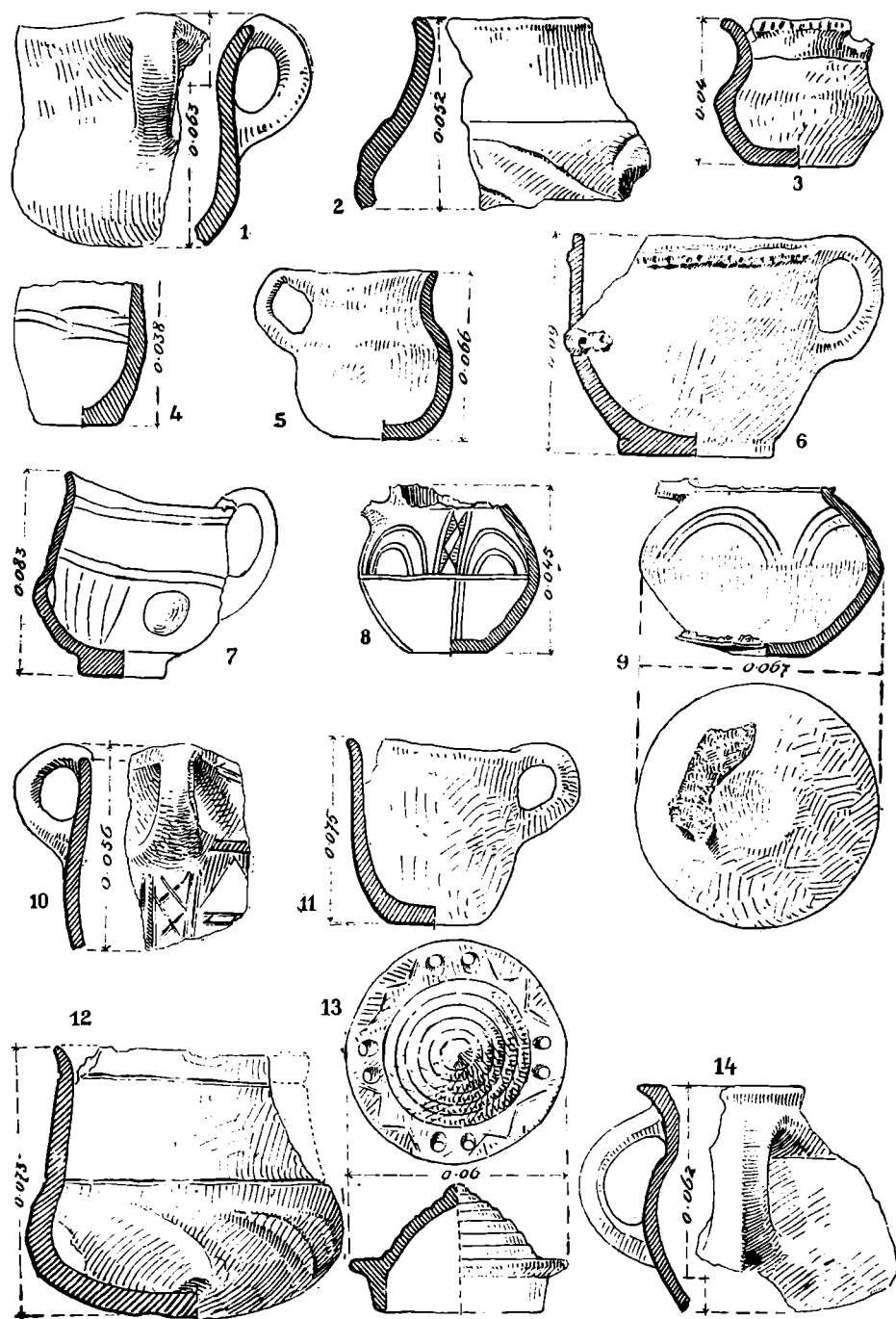

Fig. 10. — Socodor. Ceșcuțe de lut, capac și fragmente ceramice din epoca bronzului.

cu o toartă, menționăm un fragment cu ornamente liniare și caneluri (fig. 12, 6) și un alt fragment neornamentat (fig. 13, 1). Mai există o altă ceașcă, tot neornamentată (fig. 10, 11); alta, ruptă, de culoare galben-castanie, are lipită de fund o bucată de

bronz (fig. 10, 9). Jumătatea unei cești este ornamentată cu caneluri oblice arcuite (fig. 10, 12). În sfârșit, menționăm un capac mic, negru, ornamentat și avînd patru perechi de găuri (fig. 10, 13), și un fragment de ceașcă (fig. 14, 1).

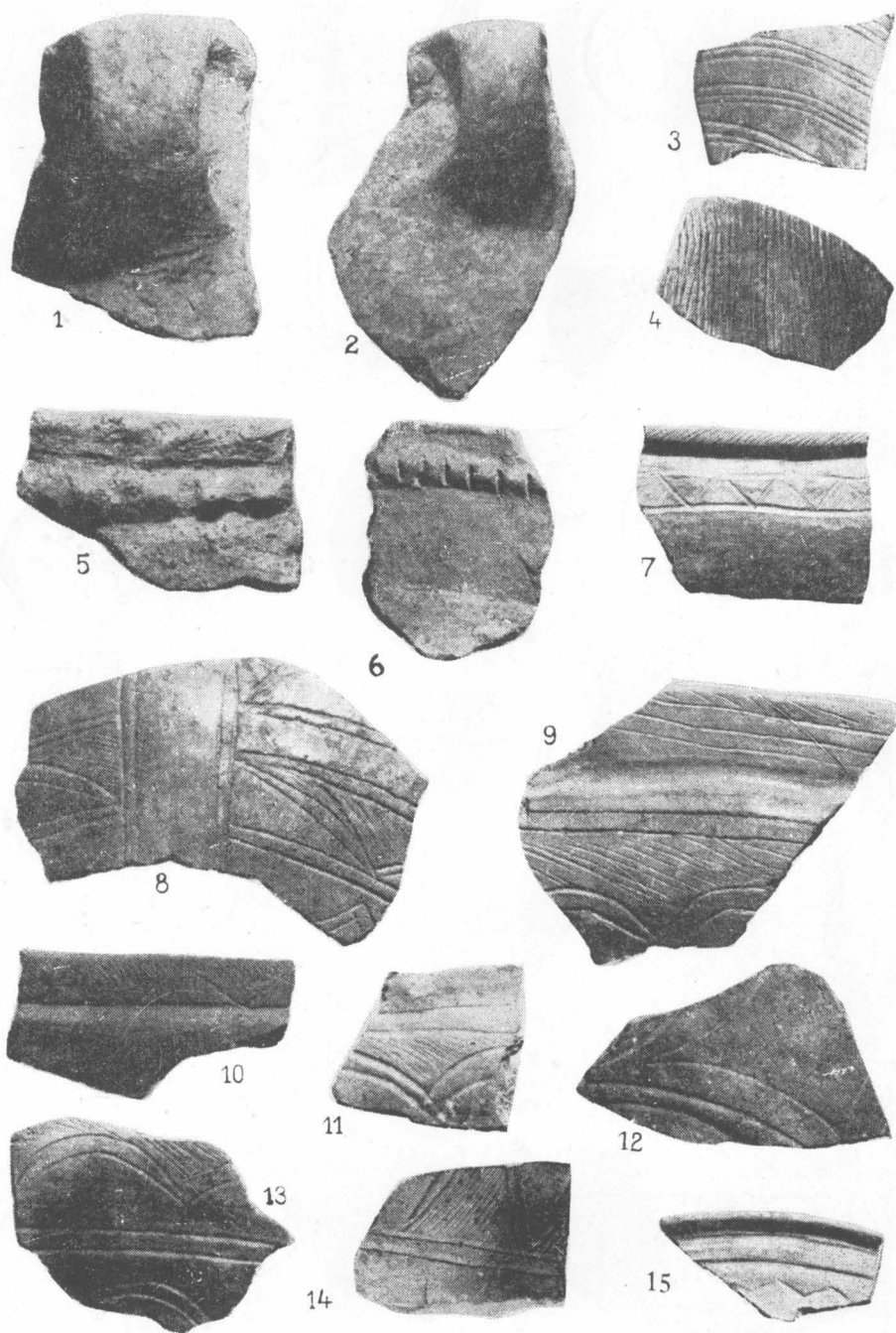

Fig. 11. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

60—40 cm: fragmente ceramice mai numeroase. Multe ornamente cu briul sub buză (fig. 13, 3, 8). Unul a avut sub briul de sus o proeminență sau o toartă, iar mai jos, alt briu (fig. 13, 4). Găsim și briul cu creștături verticale (fig. 13, 5). În general,

ornamentele sînt cele cunoscute (fig. 13, 6, 7, 9—12; fig. 15, 1, 3, 4—10, 12, 13; fig. 16, 8, 10, 12, 14). Ca ornament nou, menționăm spirala avînd porțiunea dintre cele două linii crestată (fig. 15, 2); apare de asemenea un fragment de vas mic cu

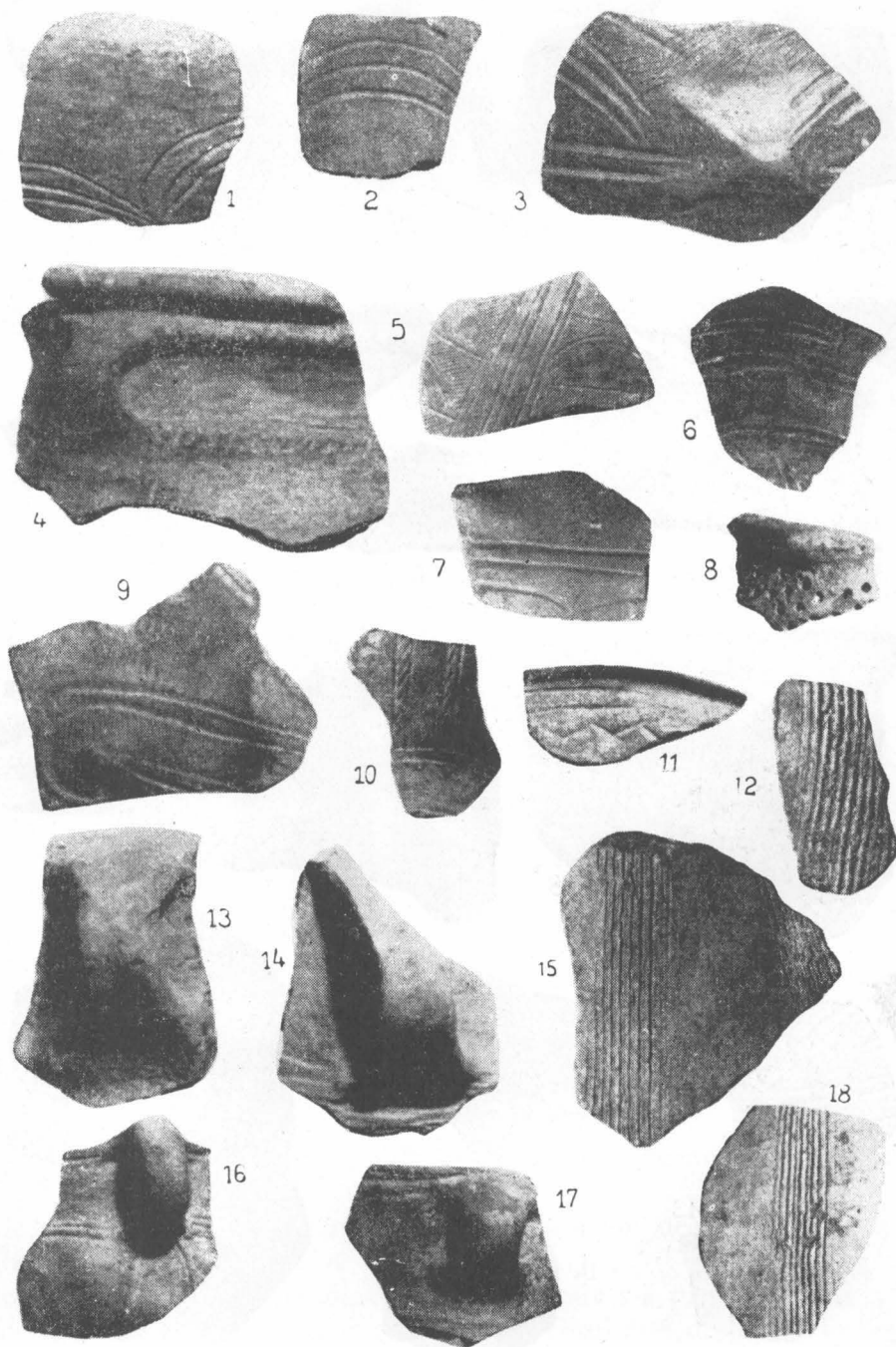

Fig. 12. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

caneluri (fig. 15, 11), un fragment care pare a proveni de la gîtul cilindric al unui vas, cu caneluri orizontale (fig. 15, 17). Un fragment galben-castaniu, cu profil ascuțit are ghirlanda de arcuri de ambele părți ale mijlocului; deasupra, între două cercuri, se

văd patru găuri adâncite (fig. 15, 16). Un fragment dintr-o ceșcuță (?) are o toartă deosebită, cu o muchie la mijloc (fig. 10, 14). Menționăm încă o jumătate dintr-o ceașcă neornamentată (fig. 14, 2). Fundurile vaselor mai mari sînt cele cunoscute, dar

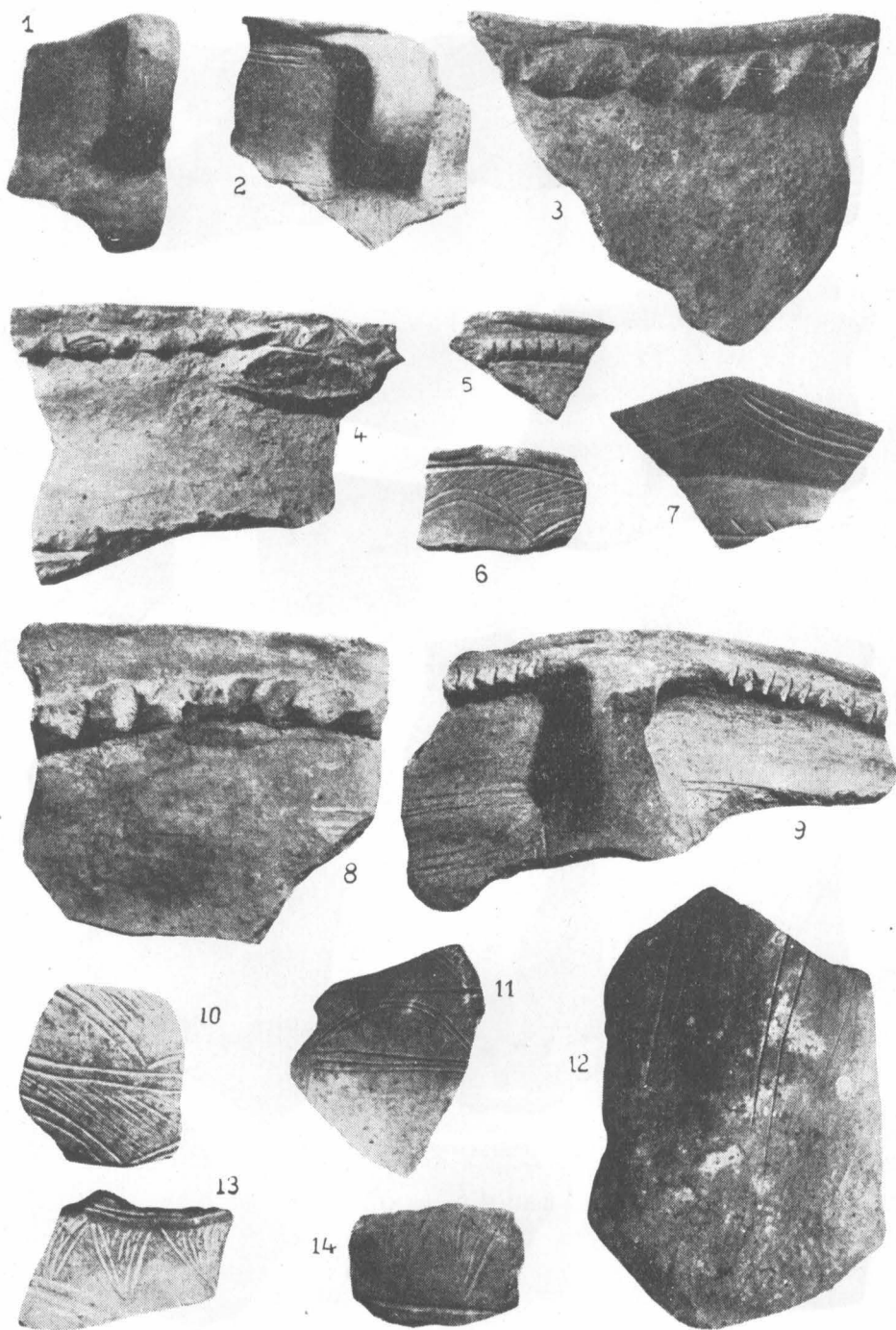

Fig. 13. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

există și câteva cu fundul marcat, înalt de aproximativ 1 cm. Menționăm, în sfîrșit, un fragment de vas scund, elipsoidal, de tipul « vaselor de pește », Cioburile cu striuri sînt foarte rare,

40—20 cm: cioburi mai puține decît la adîncimea precedentă. Briurile frecvente (fig. 16. 1—4). Un fragment plat probabil dintr-un vas-cuptor rectangular (fig. 16, 2). Buza crestată (fig. 16, 5). Ornamente cunoscute (fig. 16, 6, 7, 9, 11, 13, 15, 16). Un ciob cu proeminență alveolară sub buză, întrerupînd, probabil, briul; altul la fel, cu o proeminență mai înaltă, ruptă. Un fragment cu caneluri mai late (fig. 16, 17). Ornamentul cu striuri a dispărut. Cîteva torți din cele cunoscute. Un fragment de strecurătoare. Funduri identice celor de la adîncimile precedente. Două torți mici, probabil de la străchini. Ceșcuțele lipsesc. Fragmentele pe care le-am considerat ca aparținînd unor

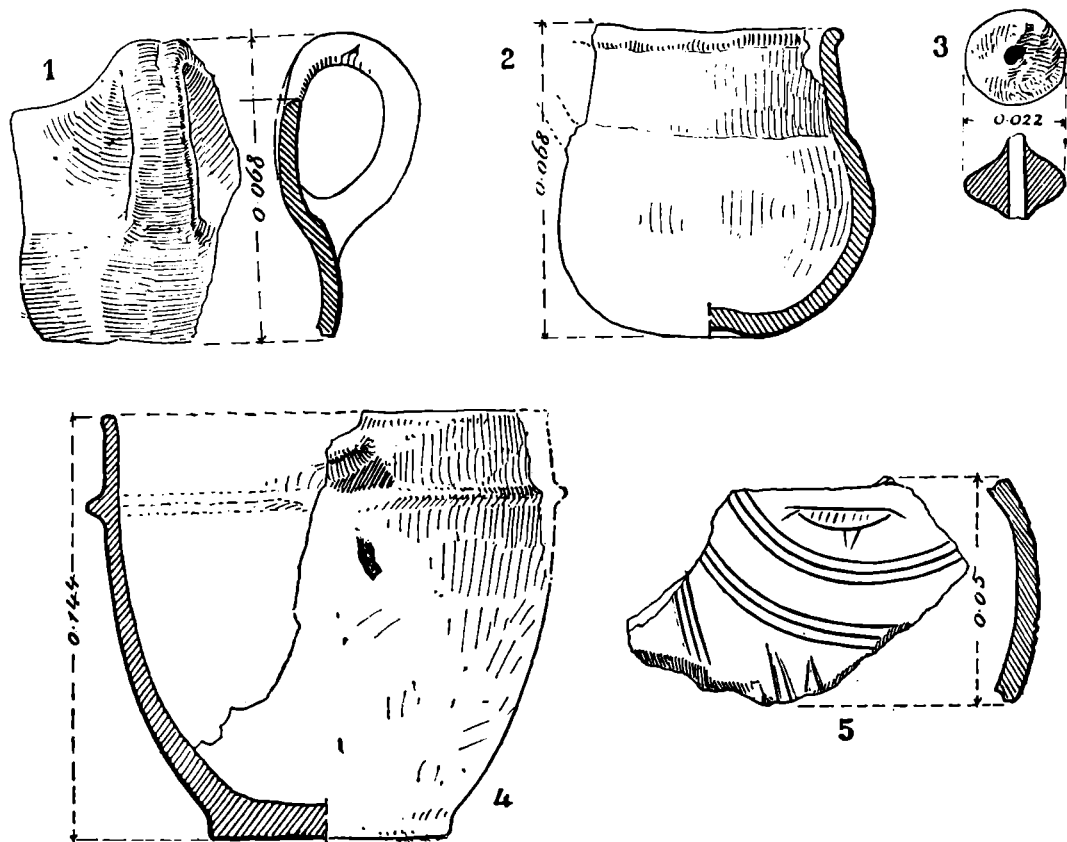

Fig. 14. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

tăvi, provin probabil, de la vase-cuptor de felul celor descoperite în ultimul timp la Ver-bicioara, în Oltenia.

20—0 cm: cioburi foarte puține. Cîteva fragmente decorate cu briu; unul pare să fi avut striuri neregulate. Două funduri plate.

Menționăm un fragment dintr-un vas, la care s-a pierdut indicarea adîncimii la care a fost găsit, și care a putut fi reconstituit. Gîtul este despărțit de corp printr-o dungă reliefată și pare să fi avut cîteva proeminențe lunguiețe. Culoarea vasului este galben-castanie (fig. 14, 4). În sfîrșit, amintim în mod deosebit un fragment de vas găsit la adîncimea de 40 cm, pe care se vede incizată o figură reprezentînd, probabil, o pasăre (fig. 14, 5).

Am descris, pe scurt, ceramica descoperită în șanțul A. Pasta din care sînt făcute vasele este mai grosolană la cele mari, ornamentate cu briuri, și mai fină la

celelalte, care au și un frumos lustru negricios sau galben-castaniu. Am văzut că ornamentarea vaselor nu se deosebește prea mult la diferite adâncimi. De asemenea,

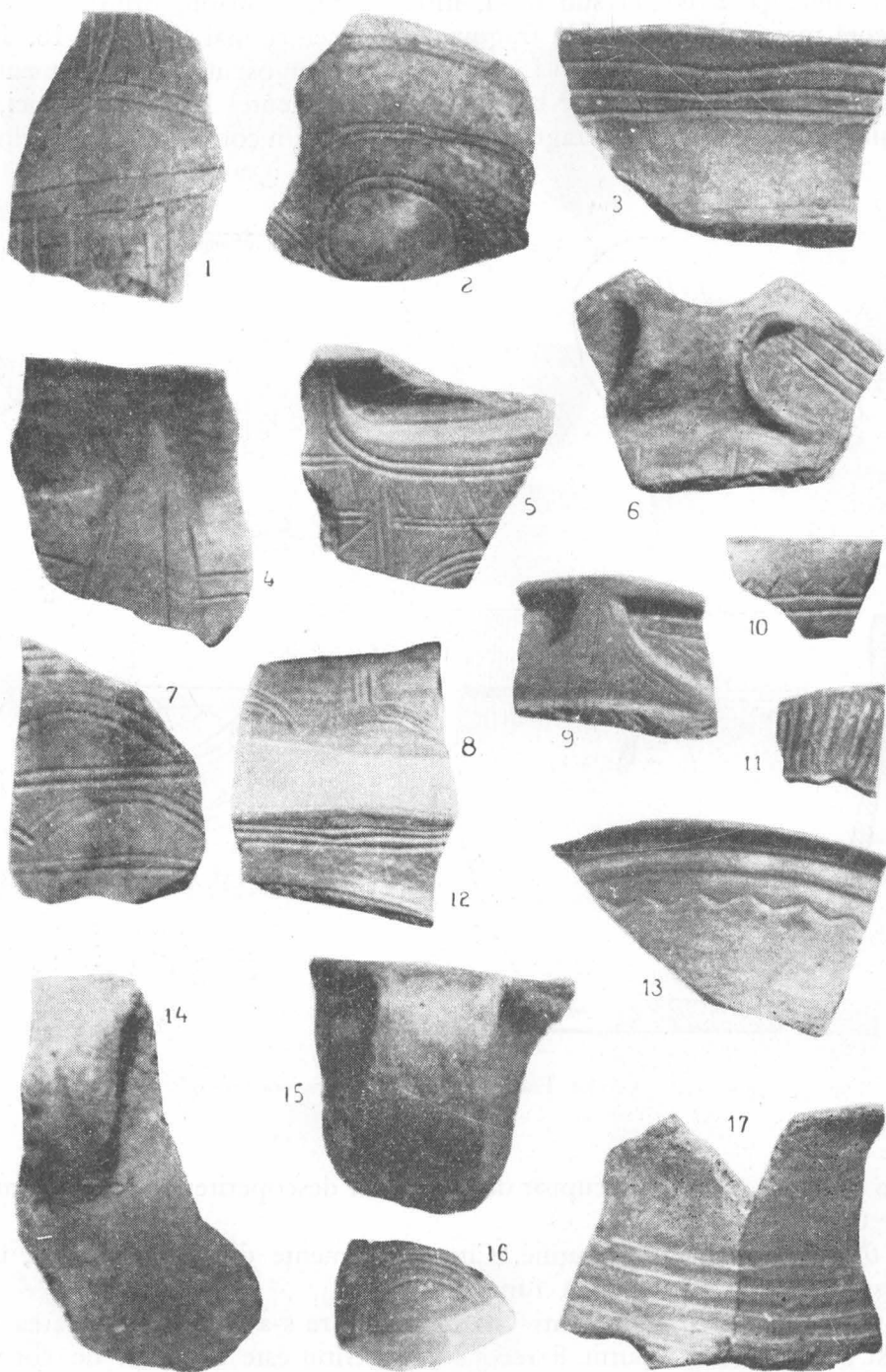

Fig. 15. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

formele sînt, cu mici excepții, aceleași: ceșcuțe cu o toartă, străchini cu mai multe torți și vase mai mari grosolane, cărora le aparțin, probabil, fragmentele ornamentate cu briuri și fundurile plate. Nu avem nici un vas întreg din această categorie. Forma

pe care o reprezintă a fost probabil un vas cu gură largă, puțin umflat la mijloc și îngustându-se spre fund, care era plat.

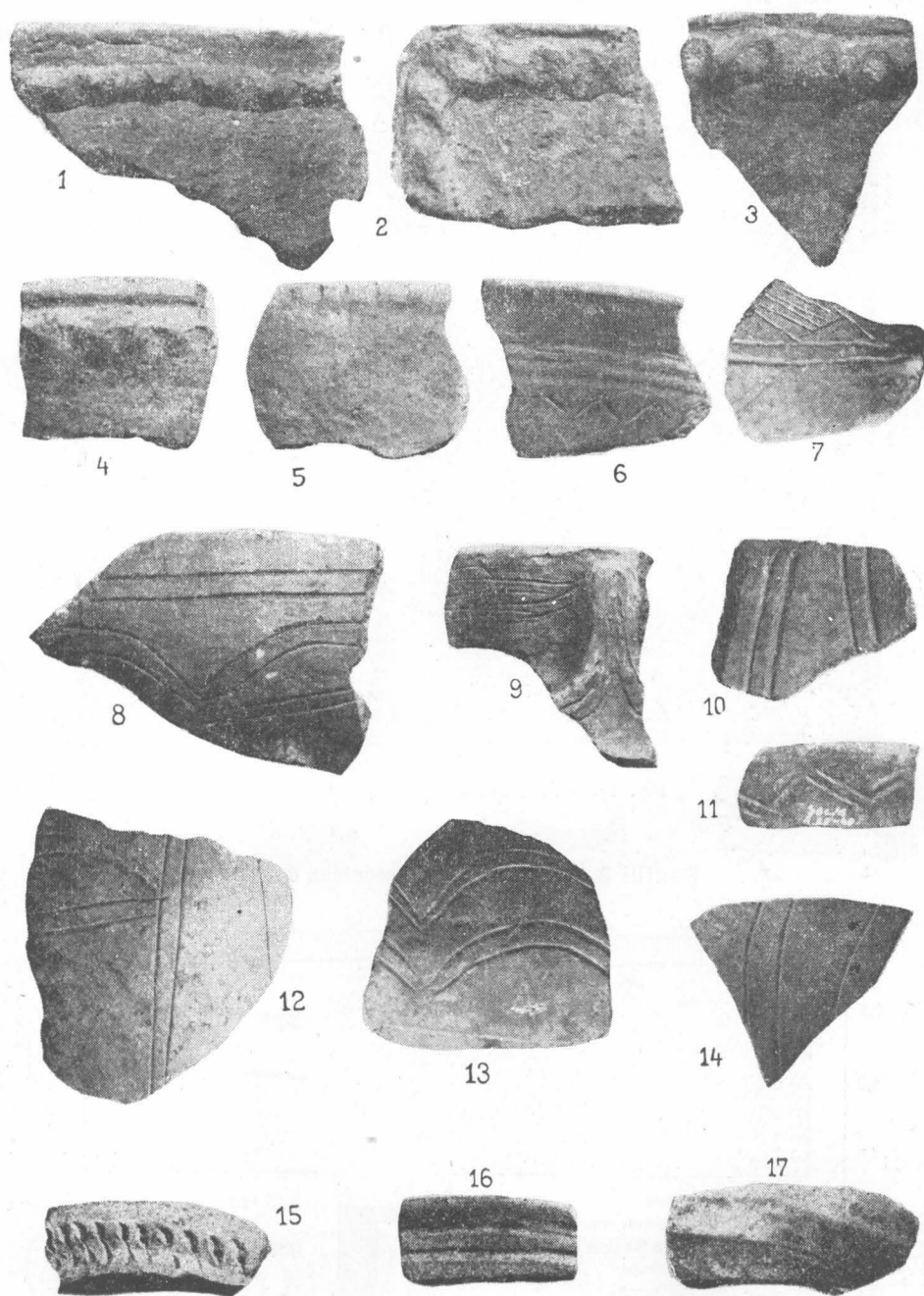

Fig. 16. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

Obiecte de podoabă. Nu am găsit decât foarte puține la Socodor. În șanțul A s-au găsit o simplă mărgă de lut, perforată, cu ambele jumătăți conice (fig. 14, 3), și câțiva dinți de mistreț, găuriți, care se purtau înșirați pe un fir, în formă de șirag (fig. 4, 5, 6).

ȘANȚUL B

Tot în cadrul acestor cercetări, am săpat un șanț și pe marginea de vest a movilei. Acest șanț, *B*, a avut dimensiunile de 20 m × 2,5 m (fig. 17). Spre deosebire de șanțul *A* din «inel», în acest șanț nu am putut distinge în mod clar nivelele. Credem că au fost tot cinci (fig. 18).

Fig. 17. — Socodor. Șanțul din movilă.

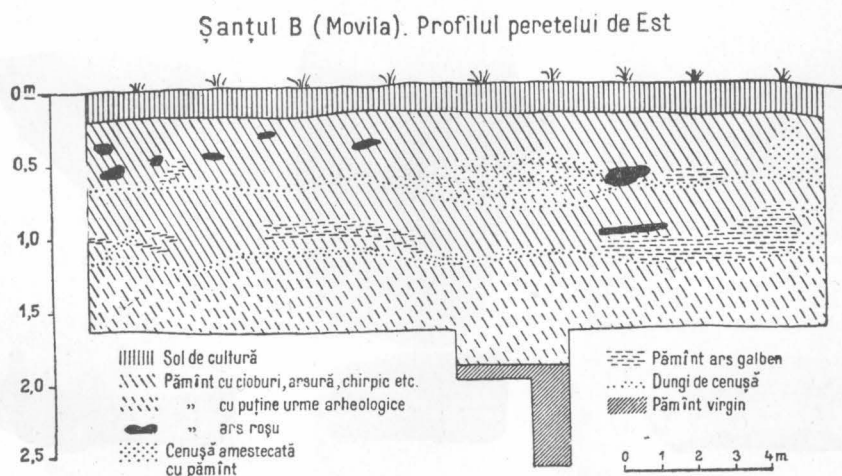

Fig. 18. — Socodor.

Materialul arheologic, descoperit în acest șanț, nu se deosebește prea mult de cel din șanțul *A*. Îl vom descrie în aceeași ordine, ca și materialul din șanțul *A*.

Unelte. Cele câteva unelte descoperite în acest șanț sînt: jumătatea unui topor din piatră verde, găurit la mijloc (fig. 19, 1); un toporaș mic, trapezoidal, de piatră albă,

găsit la 1 m adâncime (fig. 19, 2) și altul asemănător, din piatră verzuie (fig. 19, 3). O așchie de obsidiană a fost găsită la suprafață (fig. 19, 6) și o lamă de obsidiană

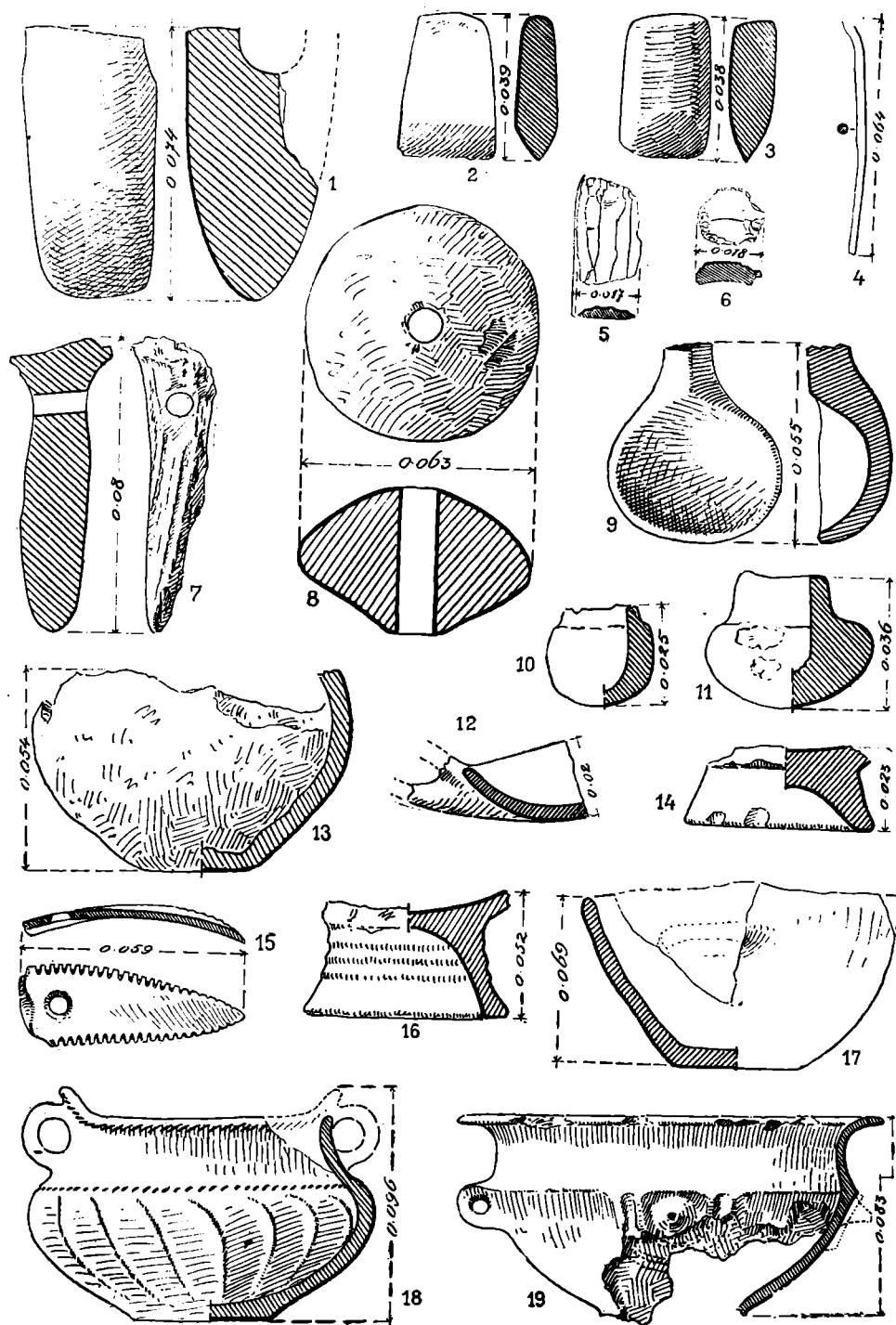

Fig. 19. — Socodor. Obiecte de piatră, bronz, obsidiană, corn, scoică și lut din epoca bronzului.

la 1 m adâncime (fig. 19, 5). Menționăm și un toporaș sau poate netezitor, avînd o față plată, din corn de cerb (fig. 19, 7). S-a găsit între 40—60 cm o fusaioală mare de lut (fig. 19, 8) și jumătatea unei alte fusaiole în formă de ceapă și incomplet perforată,

care se punea probabil la capătul fusului (fig. 19, 11). Menționăm, în sfârșit, obișnuitele greutateași de lut, dintre care trei mari (fig. 20, 1—3) și una neobișnuit de mică (fig. 20, 10). Un obiect cu totul deosebit, făcut din cochilia unei scoici, are forma triun-

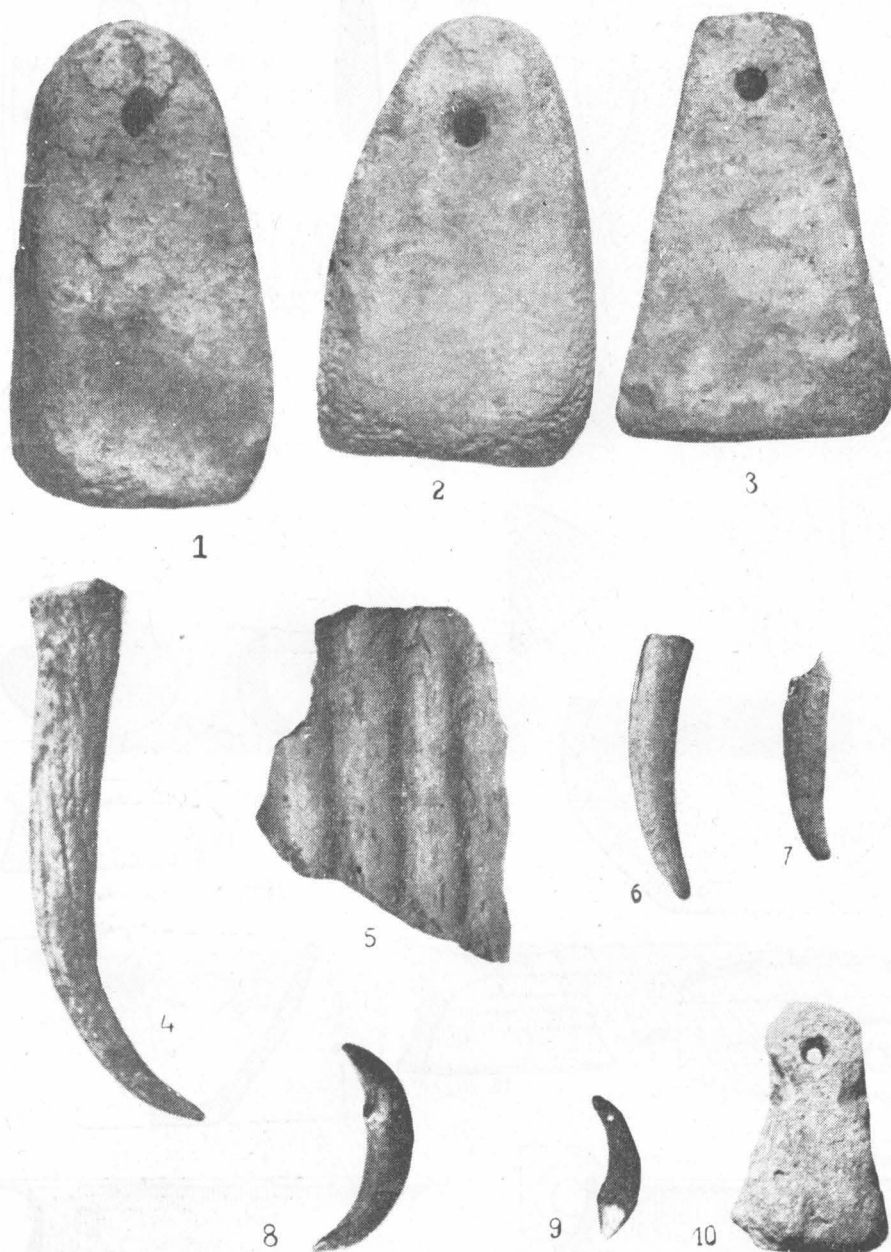

Fig. 20. — Socodor. Greutăți de lut, coarne de cerb, dinți de animal și un fragment de chirpici avînd imprimate urmele nuielor. Epoca bronzului.

ghiulară, este puțin arcuit și prezintă la ambele margini cîte un rînd de dinți mici. Aproape de bază are o gaură (fig. 19, 15). Credem că nu greșim considerînd acest obiect ca un instrument care servea la decorarea vaselor de lut. Cu acest instrument se puteau executa liniile sau striurile paralele, care apar destul de frecvent pe ceramica de la Socodor.

Ceramica. Pare să fie mai bogată decît în șanțul A. O vom descrie tot după adîncimi, începînd cu cea mai mare.

160—120 cm: fragmentele ceramice sînt puține. Găsim și aici fragmente cu briu reliefat sub buză (fig. 21, 1, 3) și buza crestată vertical (fig. 21, 2, 12). Un fragment (fig. 21, 9) are un rînd de triunghiuri excizate sub buză. Ornamentele în linii curbe

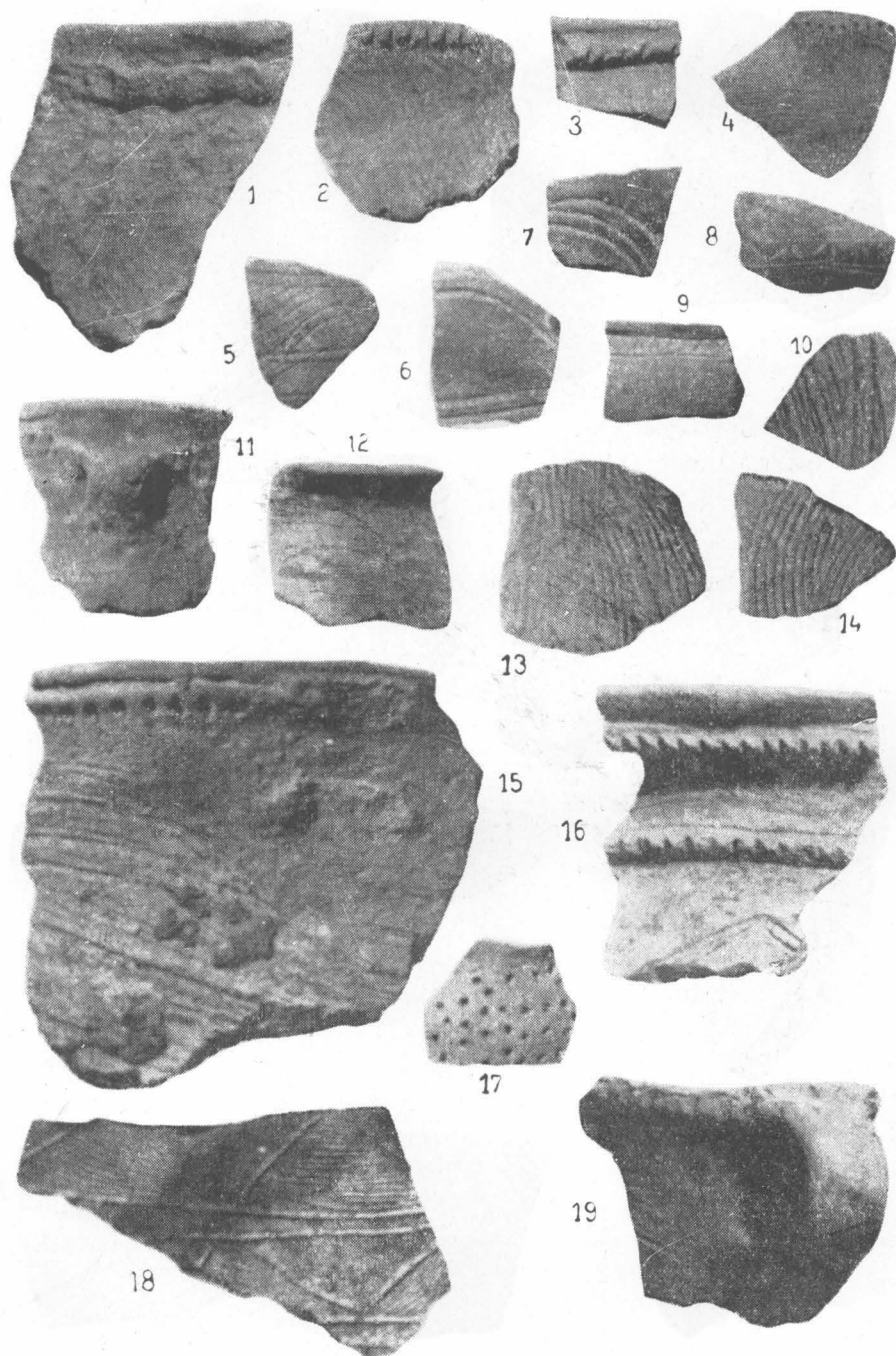

Fig. 21. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

sau unghiulare sînt și ele reprezentate (fig. 21, 5—8), dar predomină net ornamentele din striuri neregulate, mai groase sau mai subțiri (fig. 21, 2, 4, 10, 13, 14). Pe un ciob (fig. 21, 2), striurile încep chiar sub buză, care este crestată vertical. Pe altul,

ele încep sub briul care este așezat sub buză. Mai menționăm un fragment de vas cu o toartă mică (fig. 21, 11) și altul, dintr-o strecurătoare (fig. 21, 17).

120—100 cm: fragmentele sînt aici mult mai numeroase. Briile reliefate sub buză apar și ele mai des (fig. 21, 15, 16, 19; fig. 22, 1), sub diferite forme. Găsim și o

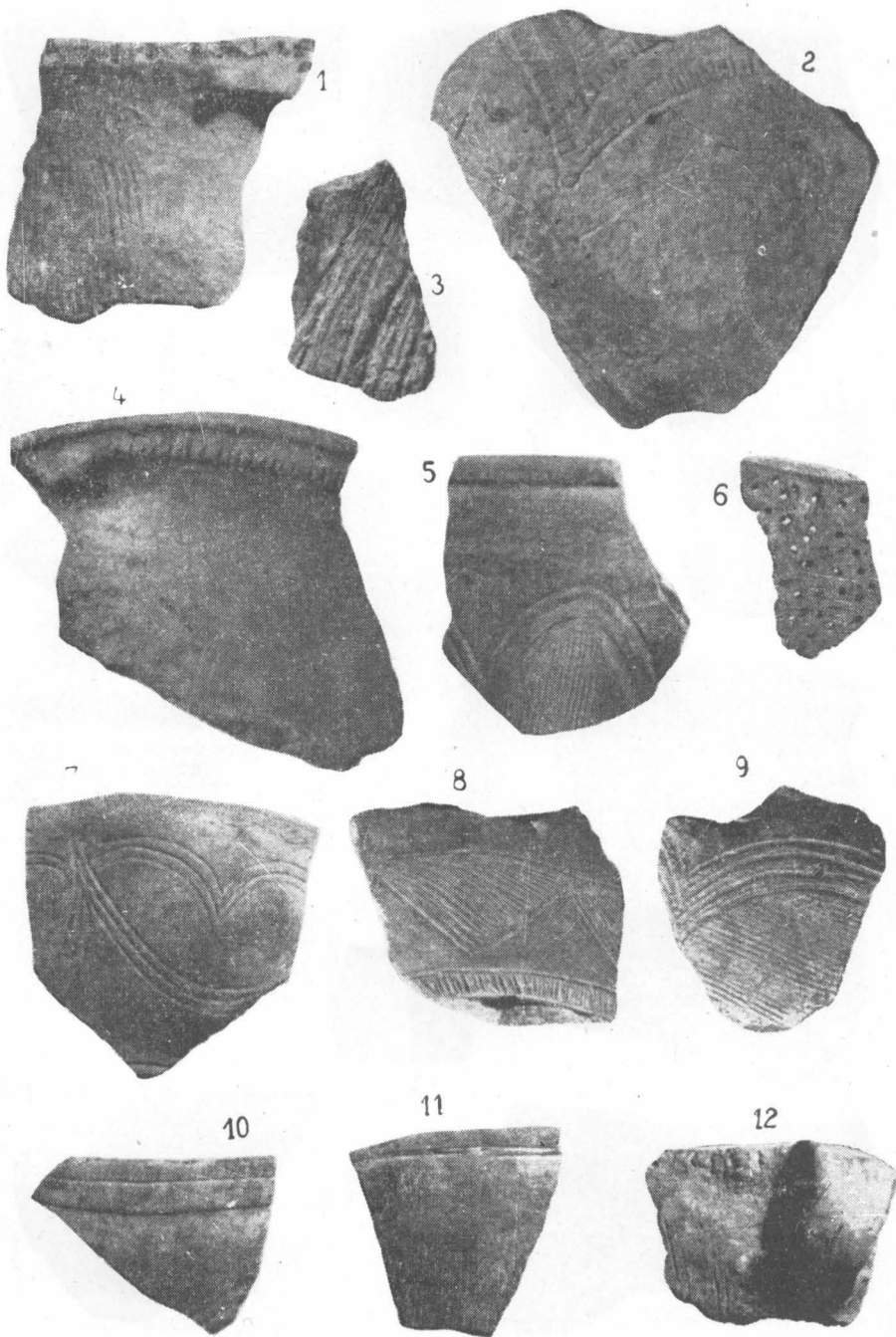

Fig. 22. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

proeminență tăiată la mijloc, astfel încît apare ca două mici conuri așezate sub buză. Fragmentul este decorat cu striuri neregulate. Cîteva fragmente au creștături verticale pe buză sau sub buză. Ornamentele, formate de arcuri în ghirlandă, triunghiuri etc., apar și ele mai numeroase (fig. 21, 16, 18 și fig. 22, 2, 5, 7, 10). Un fragment este

decorat cu dungi spiralice, crestate vertical. Menționăm cu acest prilej că spirala apare destul de rar pe ceramica de la Socodor, motivul ornamental principal fiind format la început de striurile neregulate, apoi de arcurile în ghirlandă. Fragmentele decorate

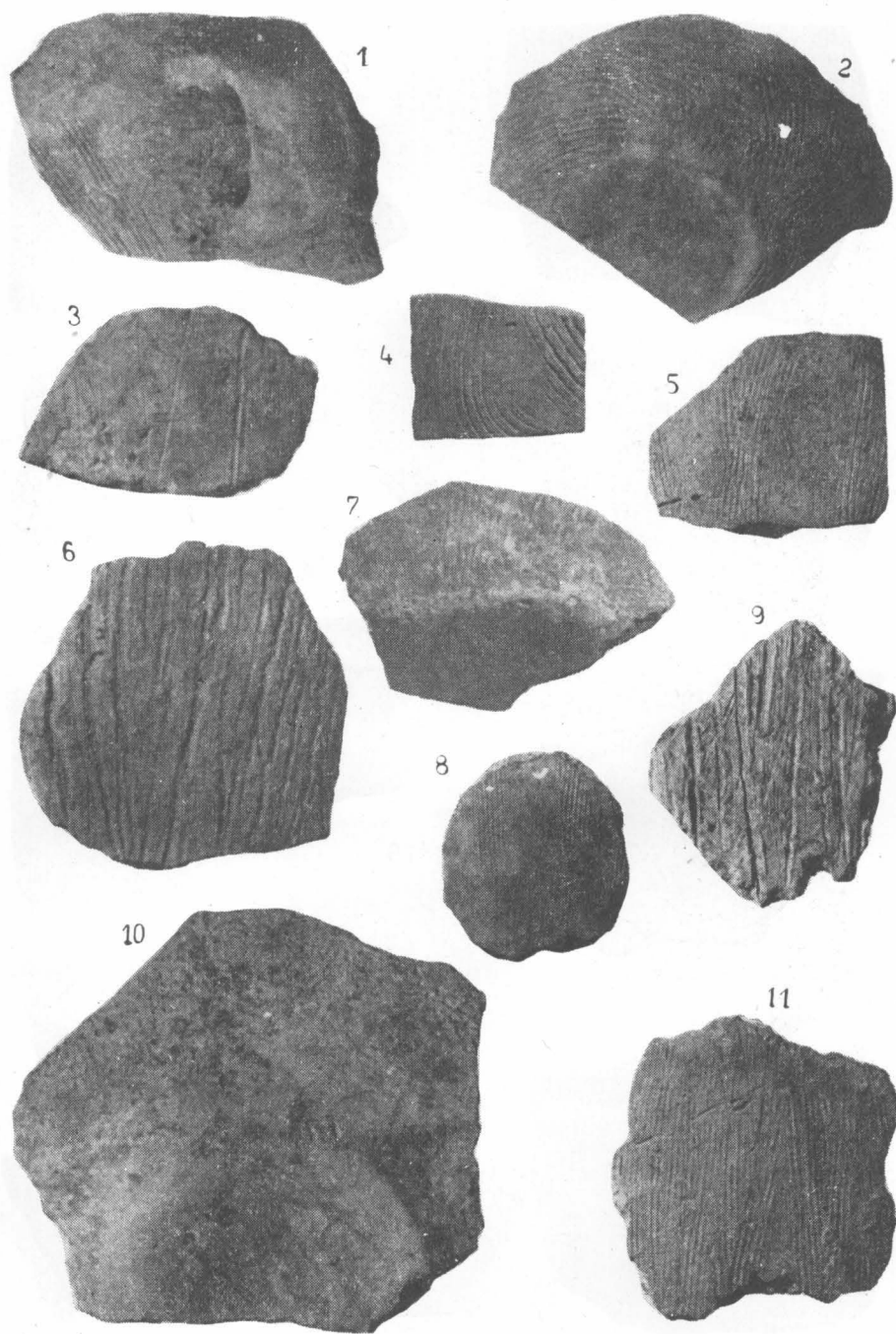

Fig. 23. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

cu striuri par a fi cele mai numeroase la această adâncime (fig. 22, 1, 3, 11, 12 și fig. 23, 1—9, 11). Striurile apar uneori combinate cu ornamente în arcuri (fig. 22, 5, 9), formează umplutura triunghiurilor incizate (fig. 21, 16, 18 și fig. 22, 8), sau apar pe fragmentele decorate cu brîuri (fig. 21, 15 și fig. 22, 1, 12). Fragmentul unui vas

mare are pe pereți înțepături pe toată suprafața (fig. 23, 10). Tot aici, s-a găsit partea inferioară a unui vas, probabil o ceașcă mai mare (fig. 19, 13), un vas-miniatură (fig. 19, 10) și un vâscior în formă de lingură (fig. 19, 12). Torțile apar în mai multe

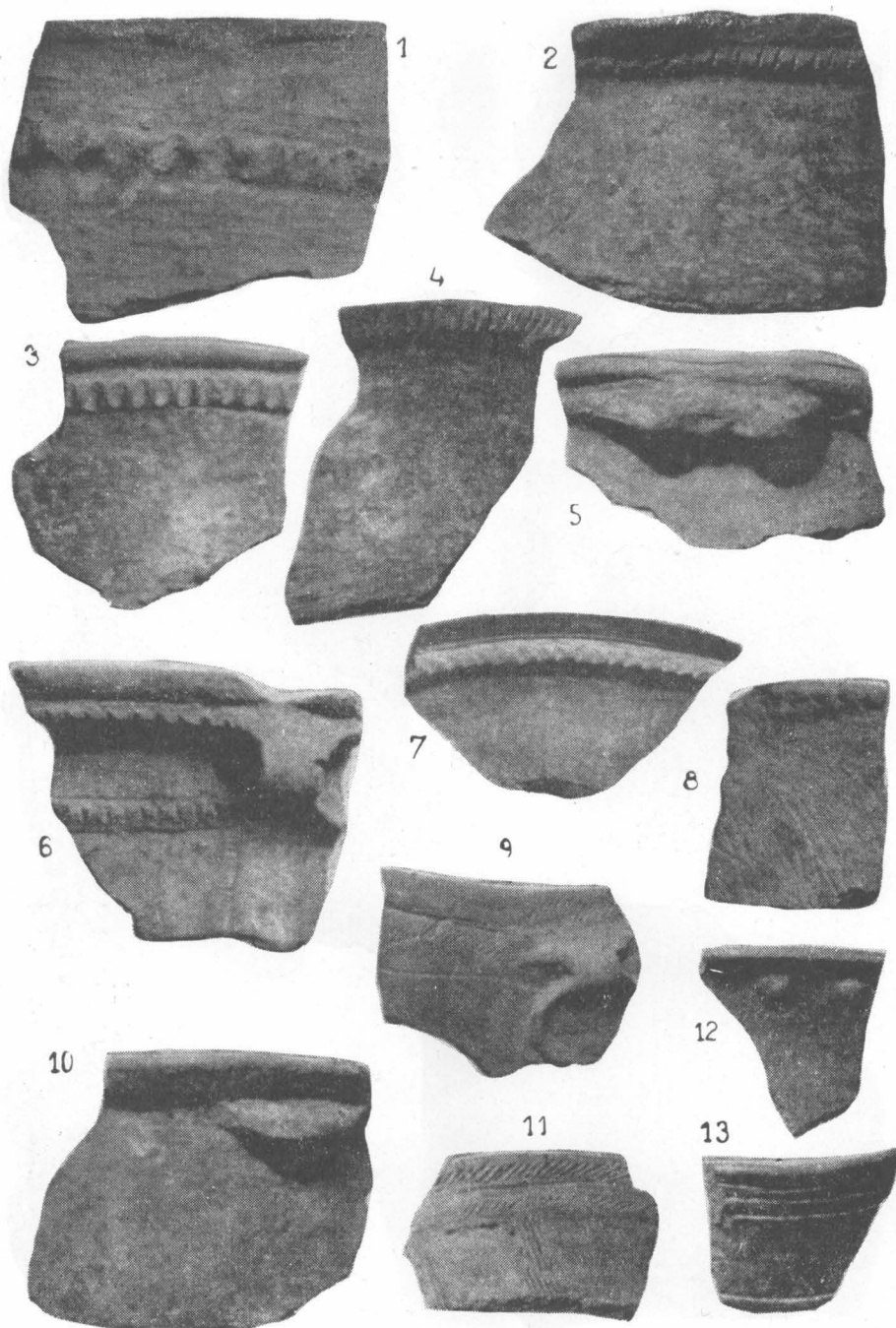

Fig. 24. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

exemplare (fig. 21, 19; fig. 23, 1), aparținând unor vase de mărime diferită. Ceștile mici, cu o toartă care pornește din buză, apar în mai multe fragmente. Cîteva funduri provin de la vase mari. Ele sînt plate și au pereții oblici. Menționăm și un fragment de strecurătoare (fig. 22, 6).

100—80 cm: fragmentele ceramice sînt aproape de două ori mai numeroase decît cele găsite la adîncimea precedentă. S-au găsit destul de multe fragmente cu ornamente în briu reliefat și cîteva cu proeminențe și buze crestate (fig. 24, 1—7, 10, 11). Pe un

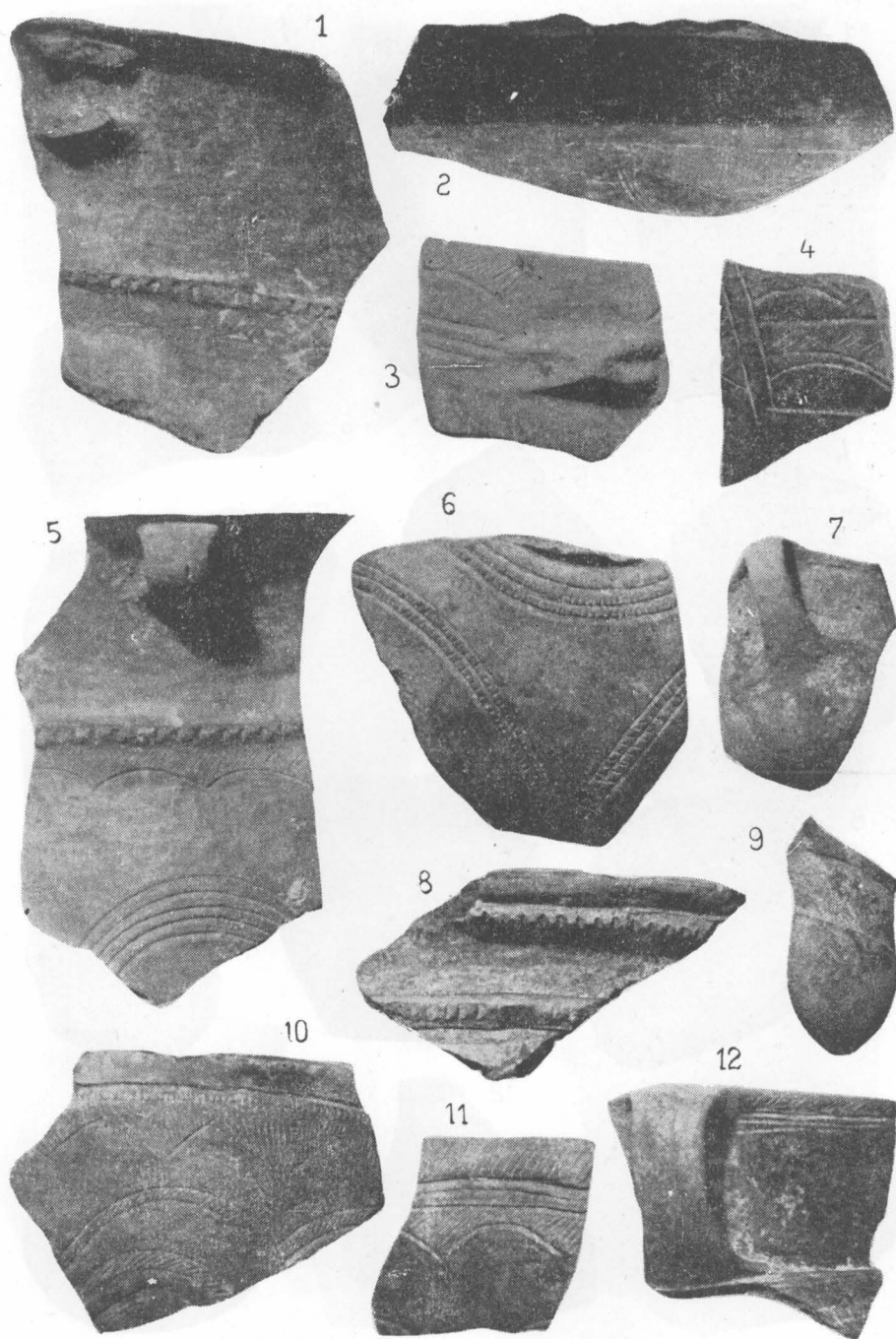

Fig. 25. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

fragment, găsim două mici proeminențe conice (fig. 24, 12), a treia fiind ruptă. Acest ornament este foarte rar. Briiele crestate apar și la linia de despărțire a gîtului de corpul vasului (fig. 25, 1, 5 și fig. 26, 7). Uneori, ele sînt duble (fig. 25, 8). Ornamentele în linii incizate, drepte sau curbe, predomină la această adîncime (fig. 24, 13; fig. 25;

25 fig. 26, 1—11; fig. 27, 3, 5). Remarcăm fragmentul unui vas de suspendat (fig. 26, 8) din acelea care s-au găsit și la Vârșand și în cultura Periam-Pecica, precum și fragmentul unui vas scund, ornamentat cu triunghiuri hașurate (fig. 25, 2). Cele mai multe frag-

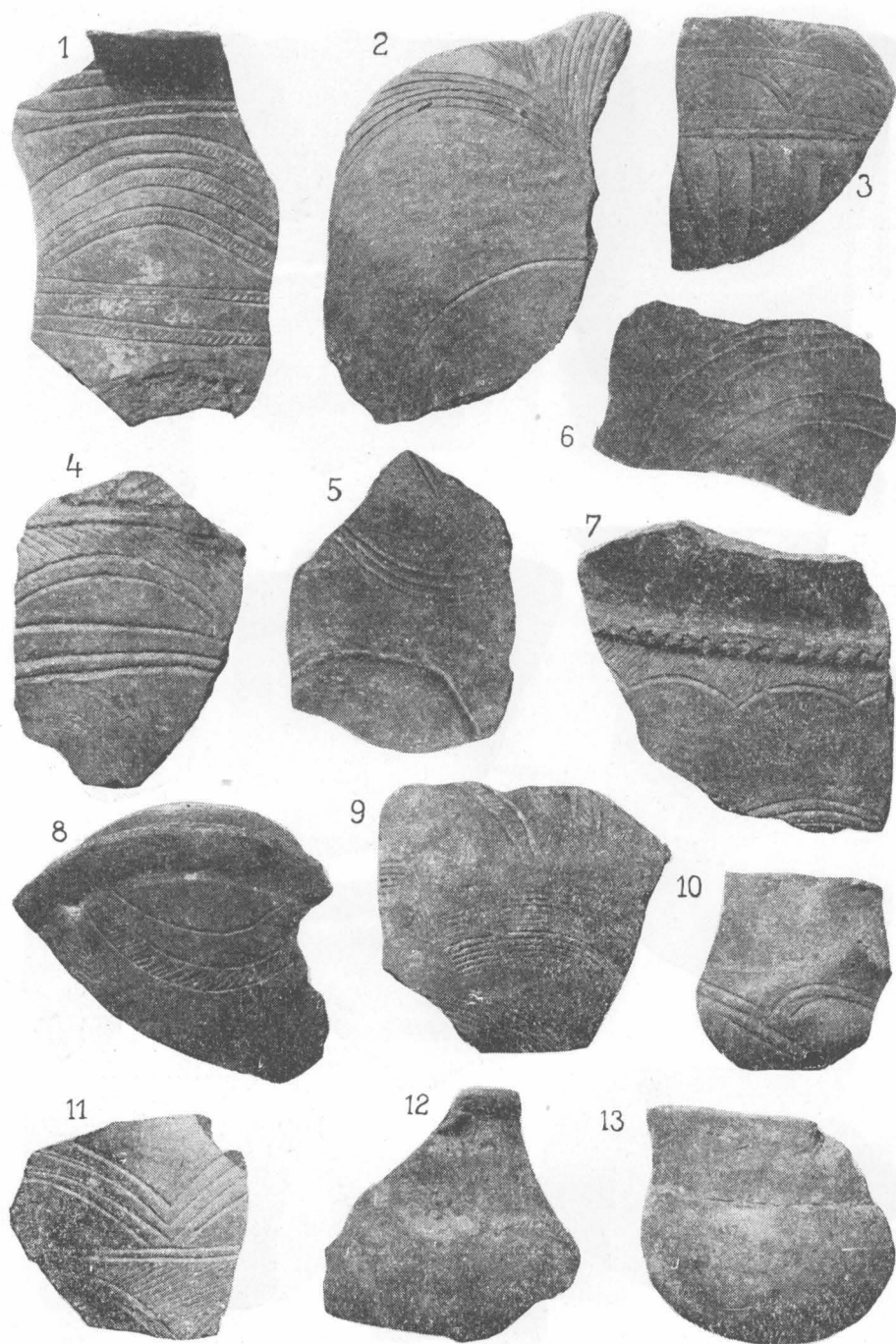

Fig. 26. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

mente provin de la vase mari, unele în formă de căni înalte, care au avut, probabil, mai multe torți mici (fig. 25, 1, 5), de la cești mai mari (fig. 25, 12), străchini înalte (fig. 25, 10) etc. Ceștile mici, cu o toartă care pornește din buză, sînt și ele reprezentate în mai multe exemplare (fig. 25, 7, 9; fig. 26, 10, 13; fig. 27, 4, 8). Un vas de culoare

neagră-cenușie, care a putut fi întregit, are două torți mici sub buza care se înalță deasupra lor. Pe umăr, vasul are un rând de puncte incizate de jur împrejur. De aici în jos este împărțit în felii prin linii oblice adâncite (fig. 19, 18). Cunoscutele ornamente

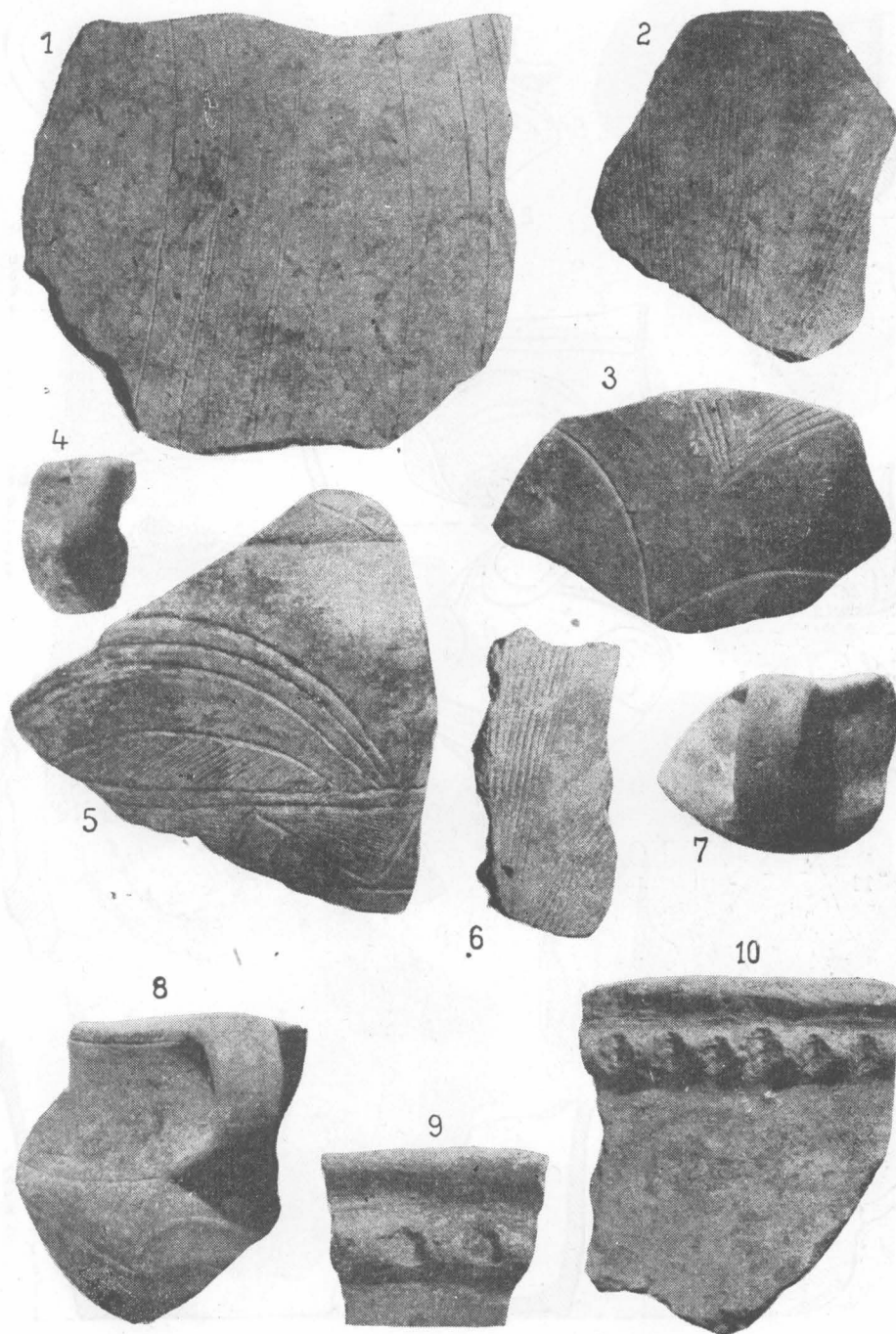

Fig. 27. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

în striuri neregulate (fig. 27, 1, 2, 6) sînt în număr mai mic. Fundurile de vase sînt plate. Remarcăm, de asemenea, fragmentul unei torți în formă de V pe care o vom găsi tot într-un singur exemplar și între 40—60 cm (fig. 28, 10). Această toartă pare a proveni din cultura Pecica.

80—60 cm: fragmente ceramice ceva mai puține decît la adîncimea precedentă. Cele ornamentate cu brîie sau dungi reliefate crestate sînt destul de numeroase (fig. 27, 9, 10; fig. 29, 1, 2, 4, 6, 8; fig. 30, 2, 3). Între acestea trebuie remarcat fragmentul unui

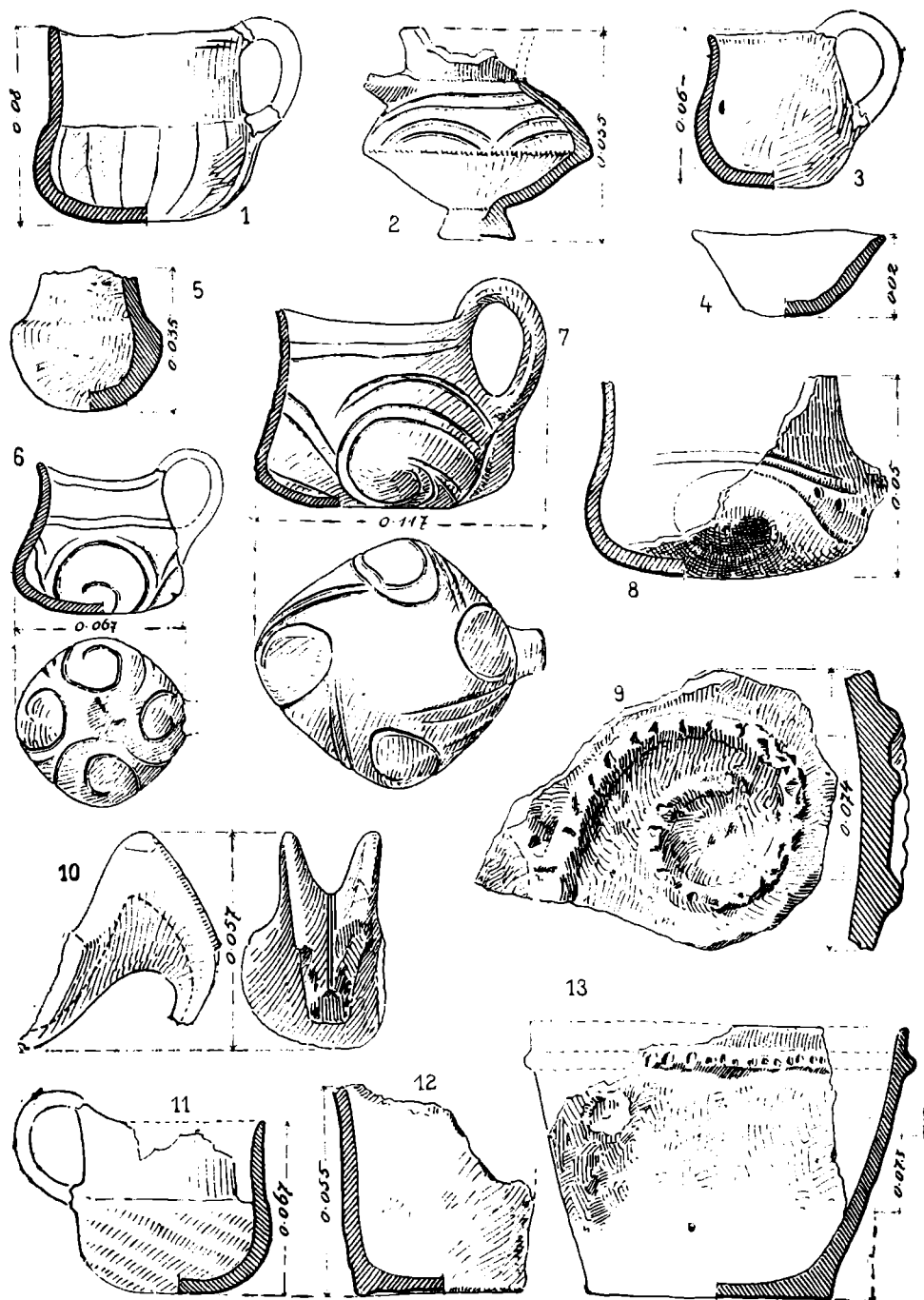

Fig. 28. — Socodor. Vase mici de lut și fragmente ceramice din epoca bronzului.

vas mare, cu pereții groși, care a avut deasupra mijlocului mai multe găuri mari, regulate (fig. 29, 1). Ornamentele în linii, mai ales curbe, predomină și la această adîncime (fig. 29, 3—5, 7, 9; fig. 30, 2, 4, 5, 8, 10—12). Mai menționăm un fragment de la un vas mare, care are sub buză o proeminență îngustă cu mici alveole (fig. 30, 1)

precum și un fragment cu trei proeminente mici conice (fig. 30, 7). La această adâncime nu mai apar decît cîteva fragmente ornamentate cu striuri neregulate (fig. 30, 9, 12). Menționăm un ciob care are deasupra ornamentului în arc patru adîncituri circulare,

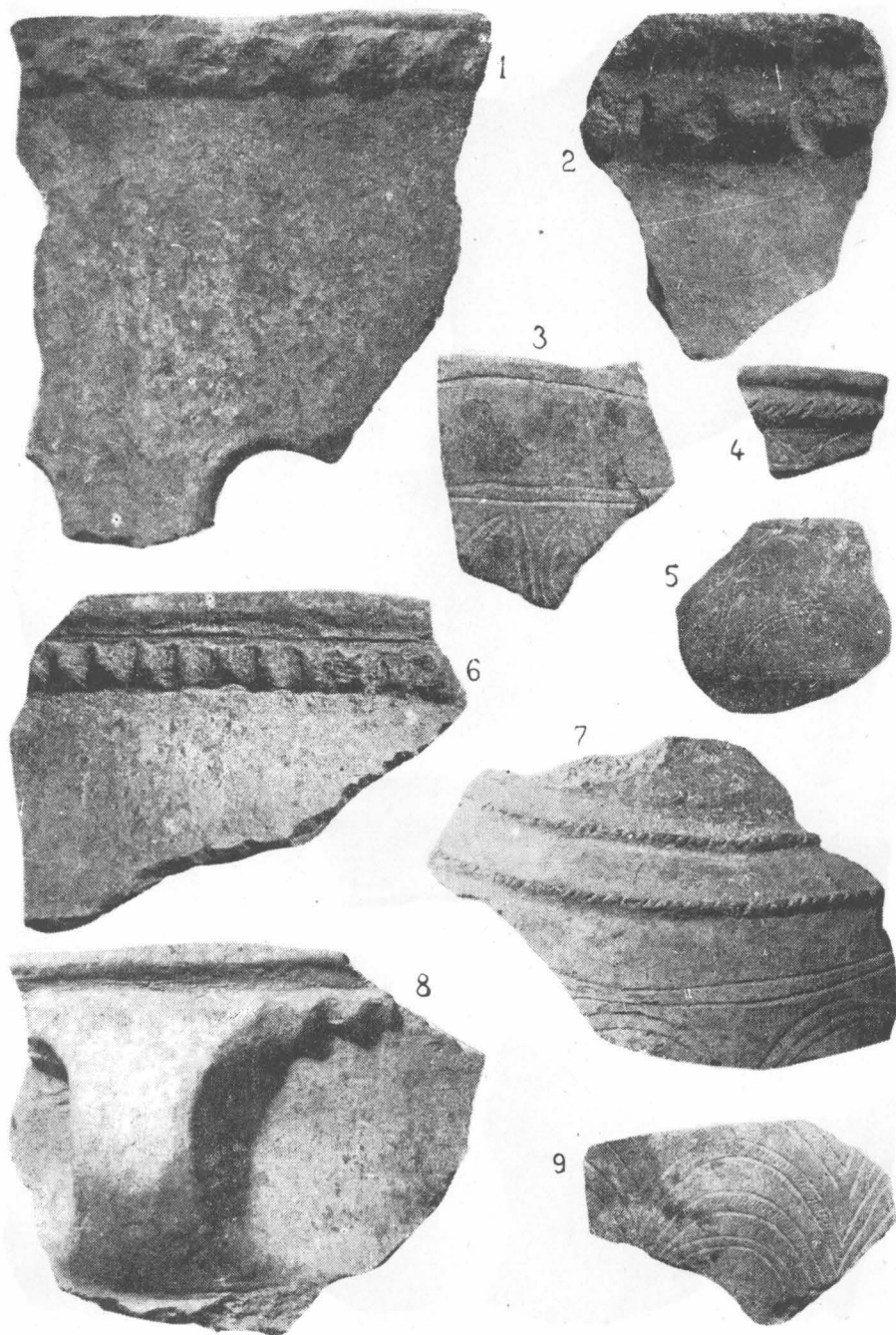

Fig. 29. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

așezate într-un șir vertical. Alt ciob are, în centrul unui motiv spiraliform, o proeminență împinsă dinăuntru în afară. Un fragment are caneluri orizontale sub buza care este îndreptată în afară. Ceștile cu o toartă pornind din buză apar în mai multe exemplare (fig. 30, 13). Două din ele au putut fi întregite (fig. 28, 1,3). Menționăm, de asemenea,

un vas-miniatură (fig. 28, 5). Fundurile vaselor sînt tot plate. Ele par a aparține mai mult unor vase mari cu pereți puțin oblici (ca la figura 30, 1) și cu buza dreaptă, sau cu pîntecele puțin bombat și cu buza puțin îndreptată în afară.

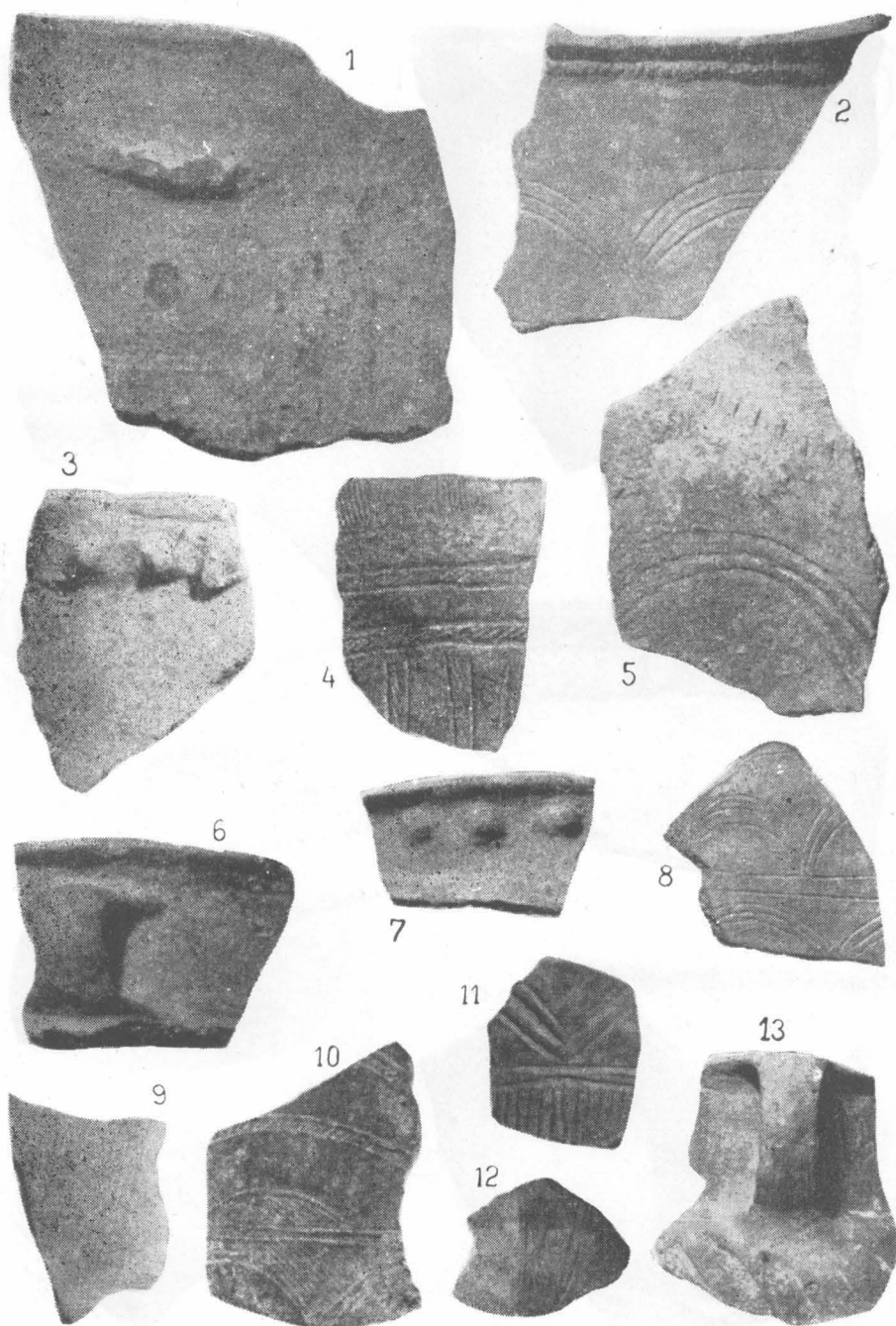

Fig. 30. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

60—40 cm: fragmente ceramice puțin mai numeroase decît la adîncimea precedentă. Remarcăm iarăși fragmentele decorate cu brîu sub buză, care sînt destul de numeroase (fig. 31, 1, 3—7). Pe mai multe exemplare găsim de asemenea buza crestată (fig. 31, 8, 11). Ornamentele în linii sînt în general cele menționate (fig. 31, 10, 12), și

fig. 32, 1—11, 13, 16). Remarcăm și două fragmente cu caneluri sub buză (fig. 31, 2 și fig. 32, 12), dintre care primul provine de la un vas mare. Amîndouă sînt de culoare galben-castanie. Tortiile sînt de asemenea cele cunoscute (fig. 31, 6, 8, 9, 11, și

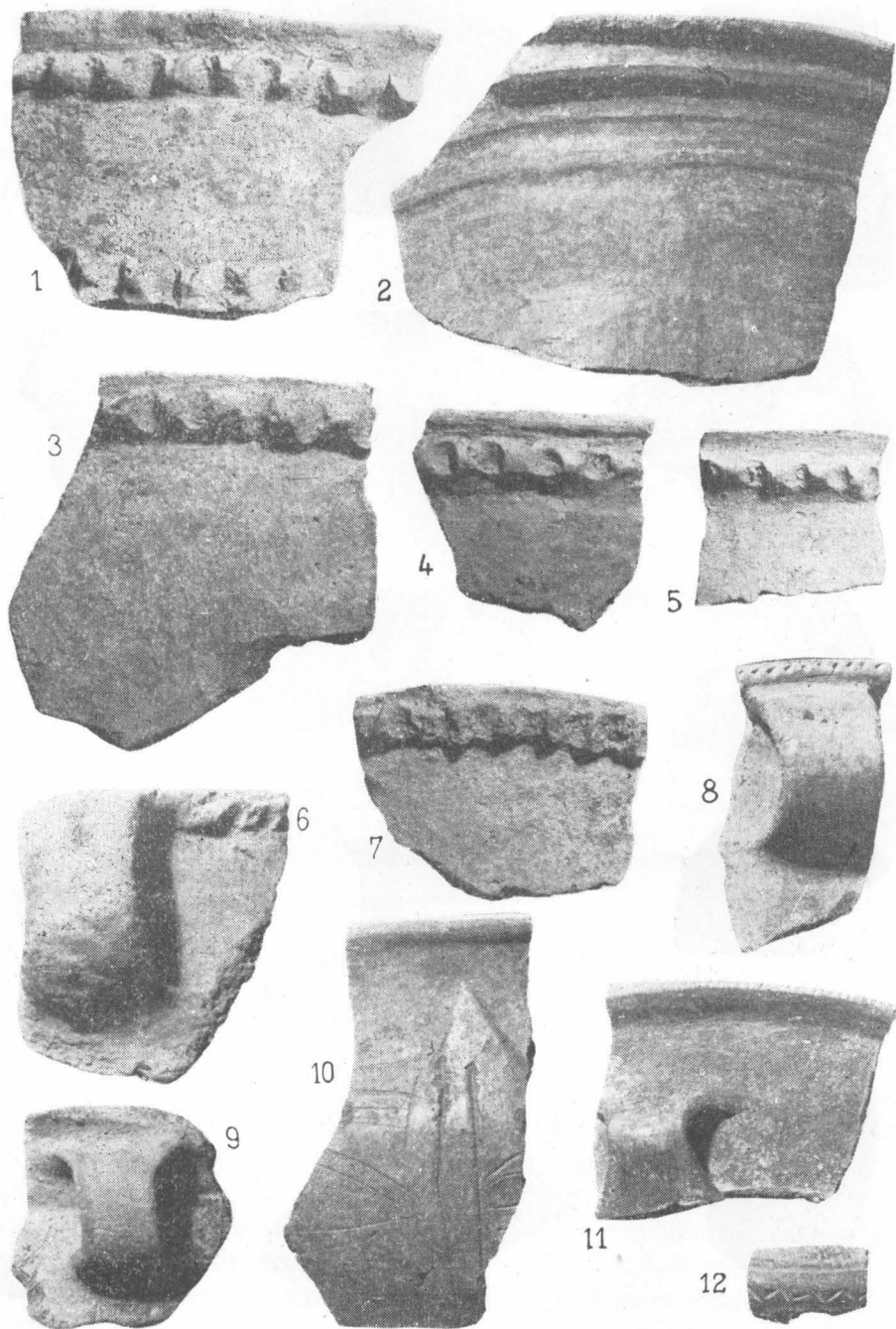

Fig. 31. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

fig. 32, 14—16). Găsim și funduri de vase plate, dar, pentru prima oară, apar și cîteva funduri înalte (fig. 19, 14), unul avînd chiar forma unui picior de vas cu partea interioară goală (fig. 19, 16). Dintre vasele a căror formă poate fi identificată, menționăm o strachină de culoare galben-castanie cu două tortițe și cîte o proeminență ascuțită pe

celelalte laturi (fig. 19, 19); o ceașcă mai mare, care pare să fi avut o toartă înaltă (fig. 19, 17) și trei cești de tip cunoscut (fig. 28, 6, 7, 11). Menționăm și un vas mic, negru, de tip Vatina cu o singură toartă (fig. 28, 2). Un alt fragment provine de la

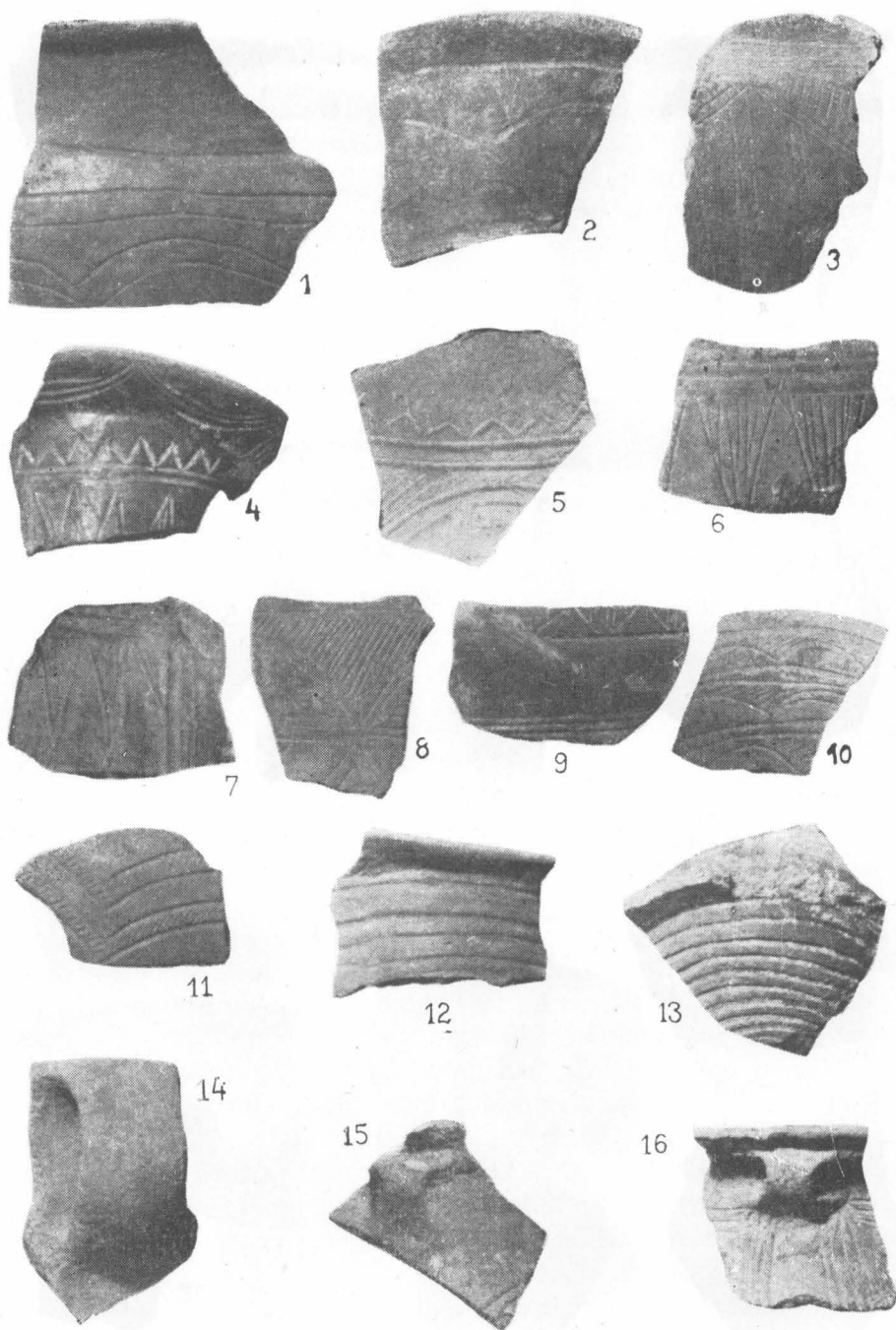

Fig. 32. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

un vas mic cu fundul plat, pereții oblici și o dungă crestată sub buză (fig. 28, 13); altul, de la un vas mic, aproape cilindric (fig. 28, 12); altul, de la un vas-miniatură (fig. 28, 4). Pe fragmentul unei cești, găsim un grup de două și altul de trei adâncituri mici. Menționăm încă o dată toarta în formă de V (fig. 28, 10). În sfârșit, remarcăm

un ornament pe care nu l-am mai întâlnit și care constă dintr-o spirală reliefată, avînd pe ea creștături și reprezentînd jumătatea unui motiv în coarne (fig. 28, 9). Tot aici s-a găsit și un fragment, gol pe dinăuntru, în formă de picior uman (fig. 33, 1) și un ciob de culoare negricioasă, ornamentat cu benzi meandrice umplute cu rînduri oblice de trei-patru puncte înțepate (fig. 33, 3); credem că poate fi pus în legătură cu cultura Wietenberg.

40—20 cm: fragmente ceramice mai puține. Întîlnim aceleași ornamente cu brîie reliefate (fig. 34, 1, 2, 9), cunoscute și la celelalte adîncimi, precum și ornamentele liniare, triunghiuri, ghirlande, linii în zig-zag etc., cunoscute și ele (fig. 34, 3—8, 10—17). Apare însă mai des spirala (fig. 34, 7, 13) reliefată față de corpul vasului.

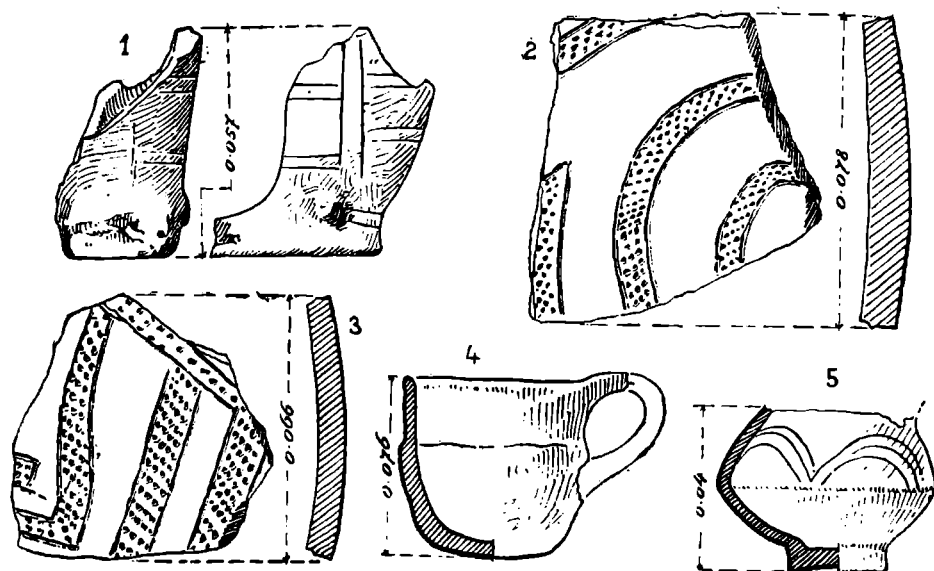

Fig. 33. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

Menționăm, de asemenea, cîteva fragmente cu caneluri și o toartă în formă de V. Celelalte torți sînt din cele cunoscute, în afară de una singură, care are o dungă reliefată de-a lungul ei. Remarcăm de asemenea un fragment, care are sub buză o proeminență dublă, ce făcea parte, probabil, dintr-un brîu, precum și un ciob cu o dungă reliefată sub buză, pe care se află un șir de mici gropițe, iar mai jos, se văd două rînduri de gropițe de acest fel. Un fragment dintr-o ceașcă mică cu toarta pornind din buză are ornamente din linii incizate. Alt fragment de vas are, sub toartă, caneluri verticale largi, iar sub ele un rînd orizontal, de înțepături. Menționăm aici un alt fragment, de culoare galben-castanie, care are un motiv compus din benzi spiralice umplute cu șiruri de cîte trei puncte înțepate (fig. 33, 2). Fragmentele decorate cu striuri au dispărut cu desăvîrșire. S-au găsit și funduri de vase plate și trei funduri mai înalte.

20—0 cm: fragmentele ceramice găsite formează circa o treime față de cele de la adîncime precedentă. Găsim aceleași fragmente cu brîie reliefate. (fig. 35, 1,2), printre care și un fragment plat poate dintr-un vas-cuptor (fig. 35, 5)¹. Altul are buza reliefată, dar fără brîu (fig. 35, 3). Ornamentele liniare sînt aceleași (fig. 35, 6—9, 11). Un singur ciob de culoare negricioasă pare influențat de cultura Wietenberg. El este ornamentat cu benzi meandrice umplute cu rînduri de cîte trei puncte înțepate (fig. 35, 4). Mai

¹ S-ar putea ca aceste obiecte plate să fi format un fel de aripi de susținere a unor vase, în felul celor de la Vîrtopu; vezi D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei, Craiova, 1939*, p. 158, fig. 199.

menționăm un ciob cu caneluri înguste (fig. 35, 10) și unul singur ornamentat cu striuri (fig. 35, 12). S-au mai găsit: un ciob cu o mică proeminență conică, câteva torți din cele cunoscute (fig. 35, 8, 9), câteva funduri plate și un fund mic, înalt și gol.

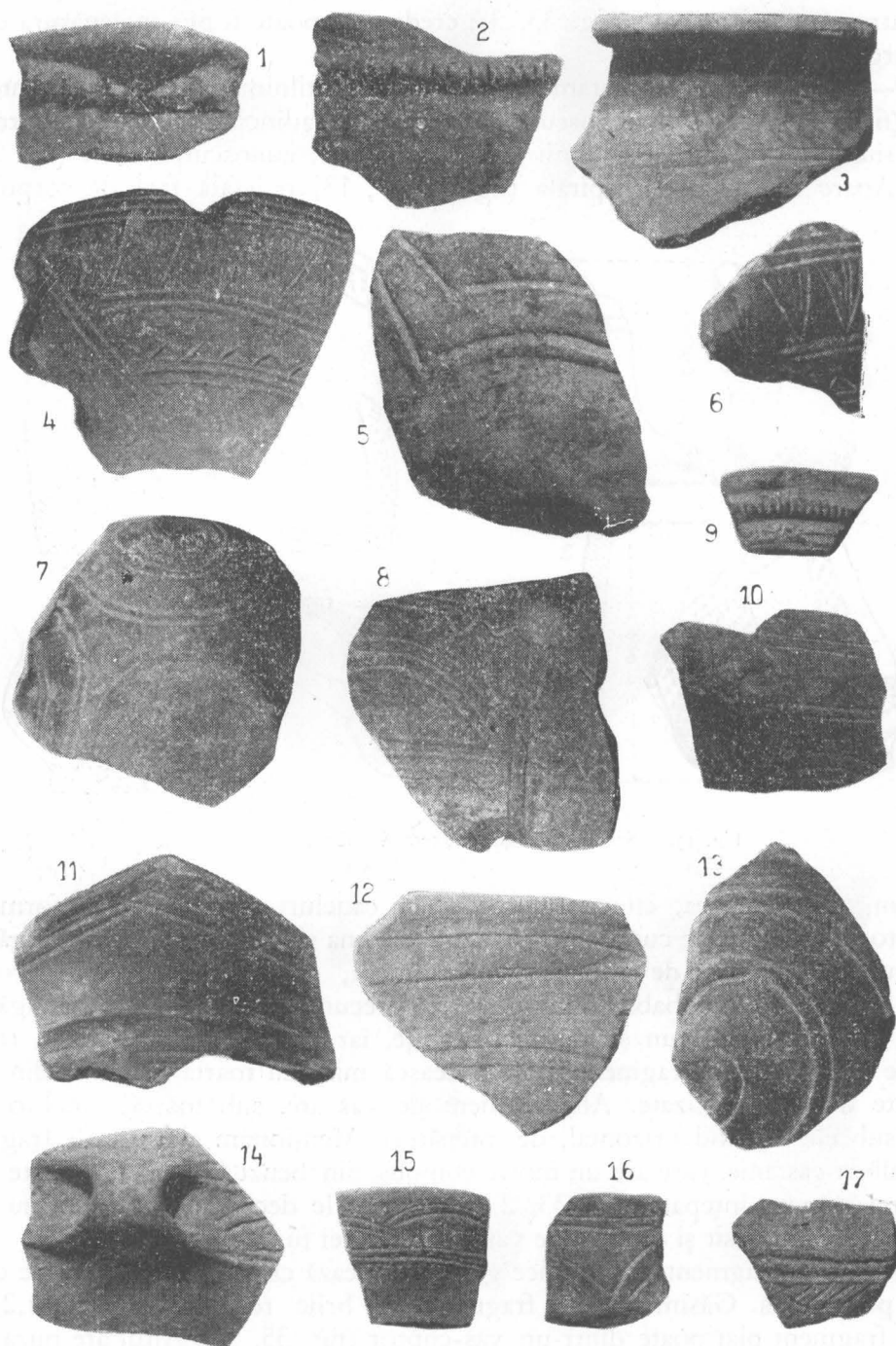

Fig. 34. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

Mai menționăm, de asemenea, două vâscioare care nu au indicată adâncimea; o ceașcă cu o toartă, care pornește din buză (fig. 33, 4), precum și fragmentul unui vâscior negru de tip Vattina.

Terminînd descrierea ceramicii descoperite în șanțul din movilă, vedem că ea nu se deosebește de cea din inel decît prin faptul că este, poate, puțin mai variată. Unele lipsuri sau deosebiri se pot datora și întîmplării. Am văzut că briiele în relief, ornamentele incizate în formă de ghirlande, triunghiuri, linii în zig-zag etc, se

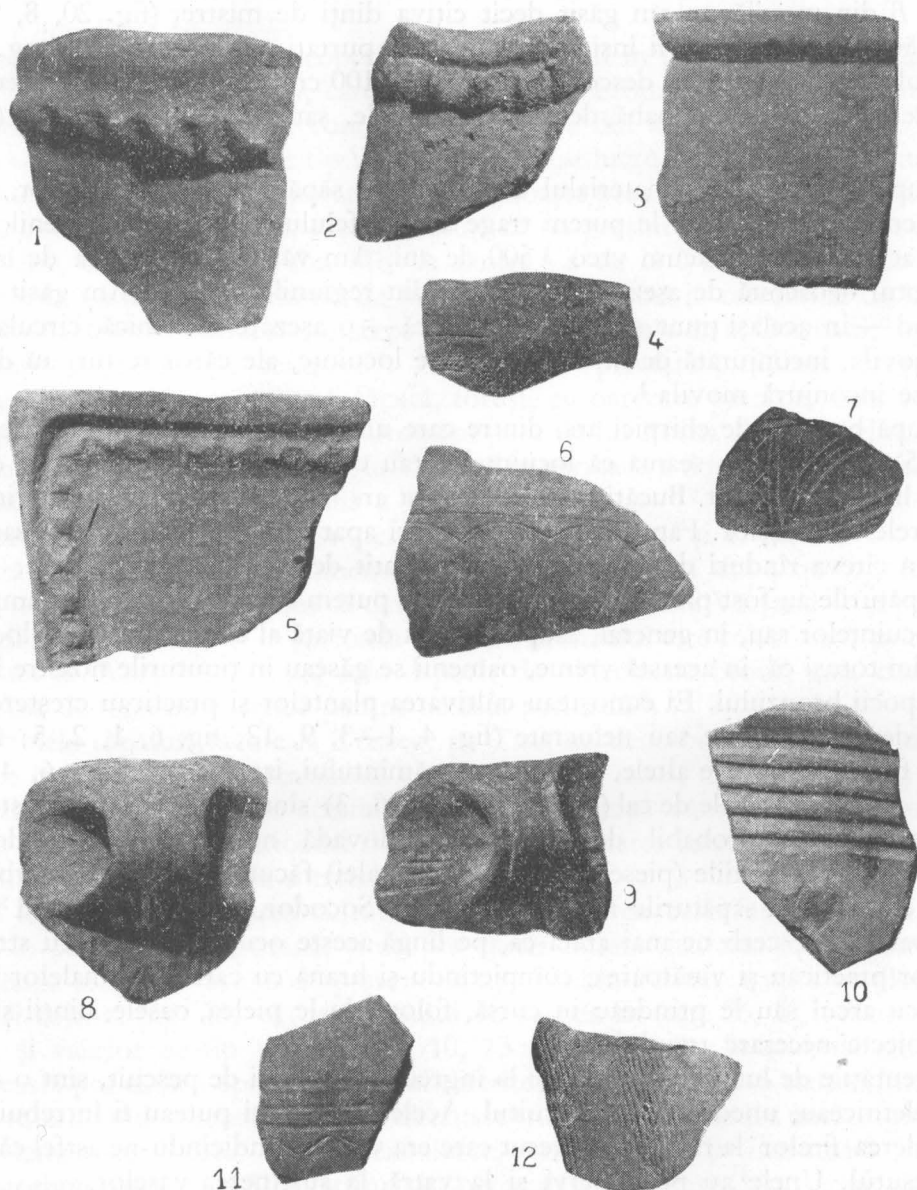

Fig. 35. — Socodor. Fragmente ceramice din epoca bronzului.

găsesc la toate adîncimile; în schimb, ornamentele pe care le-am numit *striuri* apar mai numeroase de la 40 cm, înmulțindu-se spre fundul săpăturii. Picioarele sau fundurile mai înalte se găsesc numai pînă la 60 cm de sus. Ornamentul spiralic este destul de rar și apare mai ales la adîncimi mai mici. Ceașca mică, cu o toartă care pornește din buză, pare a fi prezentă la toate adîncimile. Faptul că nu am găsit-o între 0—20 cm poate fi o simplă întîmplare.

Repetăm, a descrie materialul descoperit pe adâncimi nu înseamnă a aplica metoda cea mai bună, dar a-l deosebi pe straturi este foarte greu într-un șanț mic, care abia ne lămurește stratigrafia unei așezări. Credem că și așa se poate urmări evoluția unui material aparținând aceleași culturi într-un răstimp mai îndelungat.

Obiecte de podoabă. Ca și în șanțul săpat în inelul care înconjură movila, în șanțul B din movilă nu am găsit decât câțiva dinți de mistreț (fig. 20, 8, 9) găuriți la un capăt pentru a putea fi înșirați pe un fir și purtați sub formă de șirag. Despre fragmentul de ac de bronz, descoperit între 80—100 cm, este greu de precizat dacă el provine de la un ac de podoabă, de prins veșmintele, sau de la un ac-unealtă (fig. 19,4).

★

După ce am descris materialul descoperit în săpăturile de la Socodor, să vedem care sînt concluziile pe care le putem trage asupra felului de viață al oamenilor care au locuit în această așezare acum vreo 3 500 de ani. Am văzut că așezarea de la Socodor este cu totul deosebită de așezările primitive din regiunile noastre. Am găsit aici, ca și la Vârșand — în același ținut și în aceeași epocă — o așezare mai mică, circulară, care a format movila, înconjurată de un mare cerc de locuințe, ale căror resturi au dat naștere inelului ce înconjură movila ¹.

După bucățile de chirpici ars, dintre care unele poartă întipărite urmele nuielilor (fig. 20, 5), ne putem da seama că locuințele erau construite dintr-un schelet de pari și de nuiile lipite cu pământ. Bucăți mari de pământ ars modelat (fig. 4, 10) provin probabil de la vetrele locuințelor. Faptul că aceste lipituri apar arse, ne arată că așezarea a fost distrusă în câteva rînduri de focul care nimicea atît de ușor satele primitive.

Săpăturile au fost prea reduse pentru ca să putem trage concluzii mai ample asupra formei locuințelor sau, în general, asupra felului de viață al celor care le-au locuit.

Știm totuși că, în această vreme, oamenii se găseau în ținuturile noastre în primele faze ale epocii bronzului. Ei cunoșteau cultivarea plantelor și practicau creșterea vitelor. Coarnele de cerb, lucrate sau nelucrate (fig. 4, 1—3, 9, 12; fig. 6, 1, 2, 5; fig. 20, 4, 6, 7) vor fi servit, printre altele, și la munca pămîntului, iar coarnele (fig. 6, 4) și oasele (fig. 6, 6) de bovine și cele de cal (fig. 4, 11 și fig. 6, 3) sînt o dovadă că aceste animale erau cunoscute și probabil domesticite. O dovadă mai puternică a domesticirii calului o formează psaliile (piesele laterale ale zăbalei) făcute din corn de cerb, din care s-a găsit cîte una în săpăturile mai vechi, atît la Socodor, cît și la Vârșand ².

Coarnele de cerb ne mai arată că, pe lângă aceste ocupații, locuitorii străvechi de la Socodor practicau și vînătoarea, completîndu-și hrana cu carnea animalelor pe care le doborau cu arcul sau le prindeau în cursă, folosindu-le pielea, oasele, dinții și coarnele pentru obiecte necesare traiului lor.

Greutățile de lut, care serveau și la îngreunarea plasei de pescuit, sînt o dovadă că ei se îndeletniceau, uneori, și cu pescuitul. Aceleași greutăți puteau fi întrebuințate însă și la întinderea firelor la războiul de țesut care era vertical, indicîndu-ne astfel că ei cunoșteau și țesutul. Unele au putut servi și la vatră, la susținerea vaselor.

Cochiliile de scoici din specia *unio pictorum* a scoicilor de apă dulce, care se găsesc foarte des în așezările primitive ³ și pe care le-am găsit și la Socodor (fig. 4, 7, 8, 13), ne arată că aceste scoici erau strînse, carnea lor de sigur consumată, iar cochiliile folosite, probabil, ca unelte sau ca material pentru confecționarea unor unelte (fig. 19, 15).

Prelucrarea metalului, în speță a bronzului, era și ea cunoscută în acea vreme, așa cum ne arată și bucata de bronz lipită pe fundul unui vâscior de lut din șanțul A

¹ Tatiana Passek, în «Sovetskaia Etnografia», 1947, nr. 6—7, vorbește de așezări în cercuri concentrice din cultura Tripolie.

² «Folia Archaeol.», 1941, III—IV, p. 52, fig. 19, 3 și «Közlemények», Cluj, 1944, IV, p. 46, fig. 3 și fig. 4,4.

³ Vezi «Dolgozatok», Seghedin, 1933—34, IX—X, p. 298—303.

(fig. 10, 9), precum și fragmentul de ac de bronz descoperit în șanțul *B* (fig. 19, 4). Totuși metalul era încă rar și se mai întrebuințau, după cum am văzut, unelte de piatră, de obsidiană, de corn de cerb. Silexul devine foarte rar, totuși faptul că la Socodor nu am găsit nici un silex poate fi o simplă întâmplare. Printre numeroasele oase de animale, unele au servit poate și ca unelte. De asemenea, se pare că s-au întrebuințat și unelte de lemn, care însă nu s-au păstrat.

Materialul arheologic descoperit la Socodor, atât în inel cât și în movilă, se încadrează în cultura de tip *Otometri*, care aparține epocii bronzului. Este adevărat că materialul arheologic de la Socodor conține și elemente din alte culturi, ceea ce îl face pe M. Roska să-l atribuie culturii de tip Vattina¹, dar acest lucru se explică prin faptul că aceste culturi erau apropiate și contemporane. Fără a cunoaște prea bine materialul de la Otometri, care este numai parțial publicat, credem totuși că nu greșim dacă atribuim tot complexul de la Socodor, ca și materialul din Movila dintre Vii de la Vârșand, culturii Otometri.

Această cultură a fost destul de puțin cunoscută pînă la cercetările de la Socodor și Vârșand. M. Roska a publicat numai pe scurt săpăturile sale de la Otometri, reproducînd în ilustrații puține forme ceramice². În ceea ce privește încadrarea acestei culturi într-o anumită epocă, ea a putut fi făcută, totuși, cu oarecare precizie. Este adevărat că în privința datării materialului de la Otometri păreriile lui Roska sînt șovăielnice, dar mai tîrziu el datează materialul descoperit la Vârșand în perioada a doua a epocii bronzului, cu o mică parte trecînd și în perioada a treia³.

Aceeași datare o propusese pentru cultura Otometri și I. Nestor⁴.

Fără a insista asupra argumentării pe care o aduc cei doi arheologi în sprijinul tezei lor, vrem numai să amintim că datarea complexului de la Vârșand — și prin aceasta și a așezării de la Socodor — în perioada a doua a bronzului este confirmată prin descoperirea făcută la Vârșand a unui mic depozit de obiecte de bronz, care conține două ace în formă de « seceră », tipice pentru această perioadă⁵.

Ultimele săpături făcute la Tószeg, pe Tisa, au deosebit aici trei faze de cultură. Cultura de la Vârșand este paralelizată cu faza cea mai nouă, *C*, de la Tószeg și anume, începuturile ei cu începuturile acestei faze. Întrucît, după cum se pare, acestea corespund încă cu ultima fază a perioadei *B* (P. Reinecke), datarea culturii noastre în perioada a doua și, în parte, în perioada a treia, rămîne valabilă⁶.

În legătură cu înrudirea culturii de la Socodor cu culturile vecine cu care este, cel puțin în parte, contemporană, și asupra căreia insistă mai ales Roska, atragem încă o dată atenția asupra « vasului de pește » de tip Periam-Pecica, asupra tortilor « lunate » din aceeași cultură (fig. 28, 10) și a vasului de suspendat (fig. 26, 8), precum și asupra capacelor și vaselor de tip Vattina (fig. 10, 13 și fig. 28, 2). Se știe, de altfel, că mai ales în această perioadă a epocii bronzului diferitele culturi atestă o strînsă înrudire între ele, ca dovadă a unui contact viu între diferitele triburi, dar poate și a unei origini comune, la care elementele locale, neo-și eneolitice, vor fi adus o însemnată contribuție. Astfel, motivul ornamental al striurilor neregulate, pe care l-am găsit la Socodor, caracteristic pentru faza mai veche a așezării, este un motiv răspîndit și în epocile anterioare,

¹ M. Roska, *Repert.* p. 271.

² Pentru literatura privind cercetările de la Otometri, vezi M. Roska, *op. cit.*, p. 215.

³ « *Folia Archaeol.* », 1941, III—IV, p. 54 și 61.

⁴ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, « 22. Bericht der röm.-germ. Komm. », Frankfurt a. M., 1933, p. 89.

⁵ « *S. C. I. V.* », I, anul I, ianuarie-iunie 1950, p. 150. Depozitul a fost găsit la adîncimea de 50 cm. Nu este exclusă totuși o prelungire a culturii de la Socodor și Vârșand și în perioada a treia a bronzului. La Tószeg s-au găsit cești de tip Otometri în faza *D* sau a patra a epocii bronzului (« 25. Ber. der röm.-germ. Komm. », 1934—1935, pl. 4, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10). Se știe, însă că cronologia așezării de la Tószeg este prea ridicată în timp; în afară de aceasta, Amalia Mozsolics spune că materialele de la Tószeg au fost amestecate încă înainte de catalogare (*A magyarországi bronzkor kronológiájáról*, Cluj, 1943, p. 23 și 32).

⁶ A. Mozsolics, « *Acta Archaeol.* », Budapesta, 1952, II, fasc. 1—3, p. 60 și 62.

ca de pildă în cultura *Gumelnița* sau *Sălcuța*. Nu este imposibil ca din această cultură, mai apropiată teritorial, el să se fi transmis și la Socodor și la Vârșand, după cum se poate să se fi transmis și la Periam — tot de la Sălcuța — împreună cu cana caracteristică, cu două torți.

În ceea ce privește înrudirea culturii de la Socodor cu cultura de tip Wietenberg, remarcăm că în ambele culturi găsim ornamentația constând dintr-o fișie crestată, cuprinsă între două linii (fig. 9, 3, 12, 16 etc.), dar menționăm mai ales fragmentul nostru (fig. 35, 4) de tip Wietenberg, găsit în movila de la Socodor, între 0—20 cm. Alte două fragmente ceramice (fig. 33, 2, 3), pe care le-am citat și care s-au găsit tot în movilă și tot la adâncime mică (primul între 20—40 cm, al doilea între 40—60 cm), prezintă și ele o ornamentație înrudită cu cea din cultura Wietenberg.

Este semnificativ faptul că cele trei fragmente au fost găsite aproape de suprafață. Aceasta ne-ar putea indica o eventuală contemporaneitate a culturii Wietenberg cu faza mai nouă a culturii de la Socodor. S-ar putea chiar pune întrebarea dacă nu cumva cea dintâi derivă din cea din urmă.

★

În șanțul A s-au găsit și patru morminte de înhumăție, prefeudale, săpate în așezarea primitivă de pe «inel».

Mormîntul nr. 1 conține scheletul unui copil, culcat pe spate, cu brațele întinse de-a lungul corpului. La cap avea un fragment de pieptene din os (fig. 36, 5, 13—16 fragmentele din cele patru morminte) iar la picioare, un vas de lut cenușiu ornamentat pe gît cu linii paralele, lustruite (fig. 37). Scheletul era așezat la o adâncime de 1,40 m, cu direcția est-vest, privind spre est.

Mormîntul nr. 2. Schelet de adult. Lîngă cap, s-au găsit fragmente de pieptene de os cu nituri de fier. Adîncimea, direcția și poziția sînt ca la mormîntul nr. 1.

Mormîntul nr. 3. Scheletul avea în dreapta capului două vase mici, cenușii (fig. 38), dintre care cel mai înalt este făcut din pastă poroasă. De asemenea, s-au găsit lîngă cap fragmente de același tip de pieptene. Poziția este aceeași; adîncimea 1,60 m. Direcția este nord-est — sud-vest, cu fața spre nord-est.

Mormîntul nr. 4. Scheletul are la cap fragmente de același tip de pieptene, iar pe piept diferite mărgelile una mare de chihlimbar, una mică și alta și mai mică, rotundă, tot din chihlimbar: patru mărgelile sînt întregi, una lunguiată, din același material, este ruptă, iar două mărgelile mici, rotunde și albe sînt din scoică (fig. 36, 1, 3, 4, 6—12). De asemenea, s-a păstrat fundul aproape sferic și plin al unui flacon de sticlă (fig. 36, 2). Poziția scheletului este aceeași. Adîncimea este de 1,60 m. Direcția este aceeași ca la mormîntul nr. 3.

Inventarul celor patru morminte ne permite să fixăm poziția lor cronologică. În acest scop, sînt importante, în primul rînd, fragmentele de piepteni, care ne indică un tip de pieptene cu dinții bilaterali și cu nituri de fier la mijloc. Acest tip de pieptene îl regăsim în marea necropolă de la Kiszombor¹. El se deosebește de pieptenii din os găsiți în mormintele de tip Sîntana de Mureș, piepteni care au numai un rînd de dinți și a căror parte superioară este de obicei arcuită la mijloc. Piepteni cum sînt cei de la Socodor, dar cu nituri de bronz, s-au găsit și în mormintele de la Valea lui Mihai, pe care M. Roska le datează în prima jumătate a secolului al V-lea, după o monedă de aur a lui Teodosiu al II-lea².

Vasele de la Socodor, de o tradiție mai veche La Tène, epocă a cărei influență se mai resimte încă în această fază a perioadei prefeudale, se aseamănă atît cu cele de la Kis-

¹ «Dolgozatok», Seghedin, 1936, XIII, p. 101 și urm.

² «Közlemények», Cluj, 1944, IV, p. 91 și urm.

zombor, cât și cu cele de la Sîntana. Vasul din mormîntul nr. 1 îl regăsim însă foarte asemănător tot într-un mormînt, la Gorzsa ¹, lângă Hodmezövásárhely, unde apare tot ca o formă deosebită. Cimitirul de la Gorzsa este datat în sec. VI—VII. Tot la Kiszombor

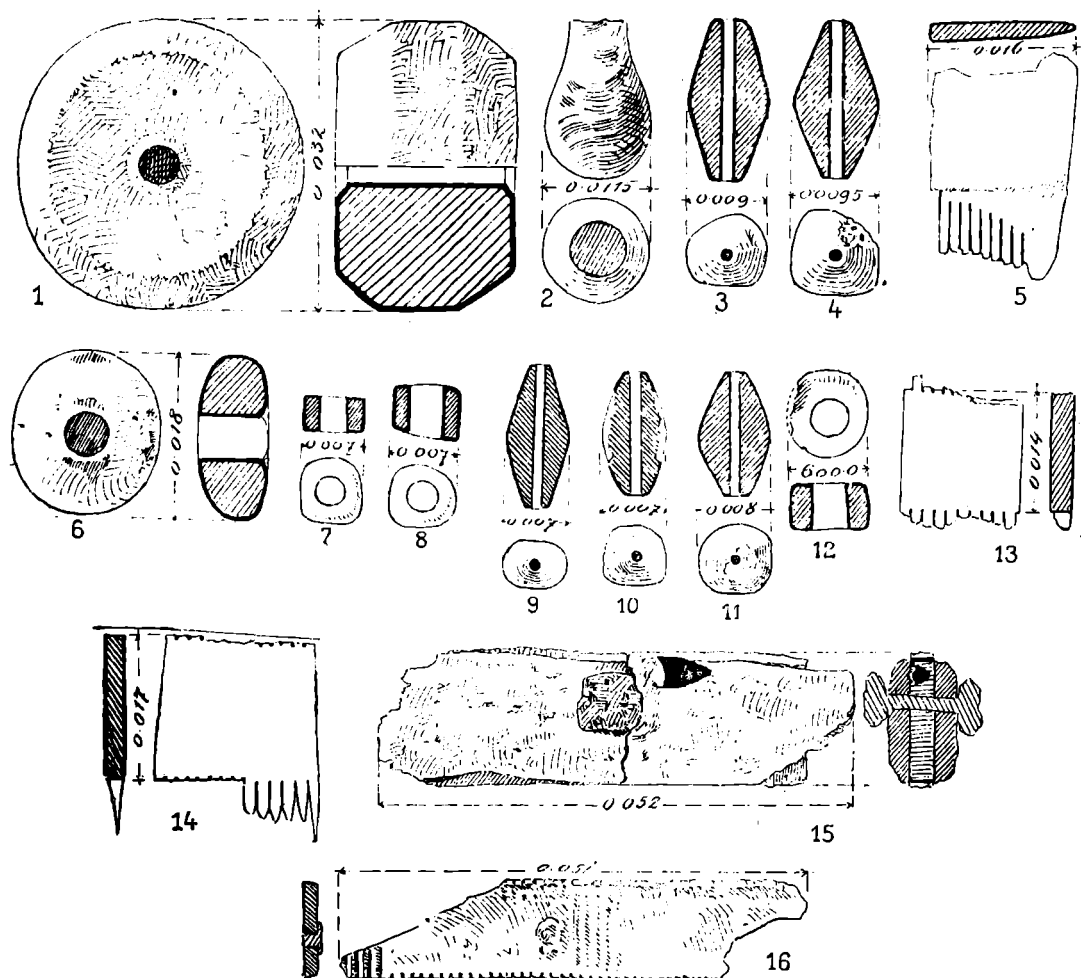

Fig. 36. — Socodor. Mărgelă și fragmente de pieptene descoperite în morminte Sec. VI e. n.

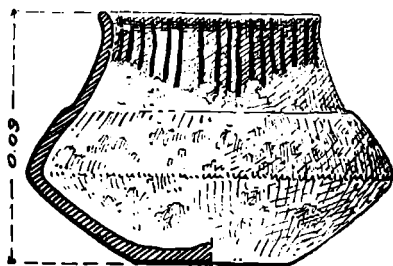

Fig. 37. — Socodor. Vas de lut dintr-un mormint. Sec. VI e.n.

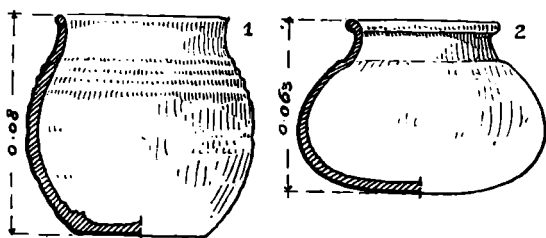

Fig. 38. — Socodor. Vase de lut din alt mormint. Sec. VI e.n.

s-au găsit diferite mărgelă de chihlimbar, de pastă de sticlă, sau de piatră, asemănătoare cu cele de la Socodor. De asemenea, s-au găsit și mărgelă mari de chihlimbar, socotite fusaiole (prisnele de fus). Credem că mărgelăua de la Socodor făcea parte dintr-un șirag și nu servea nici ca fusaiole, nici ca buton pentru mînerul unei săbii,

¹ « Dolgozatok », Seghedin, 1933—34, IX—X, p. 261, pl. 73, 5.

deoarece gaura ei este prea mică, și, în afară de aceasta, nu s-au găsit în mormînt resturi de sabie.

În vremea aceasta, în afară de populația băștinașă, în aceste regiuni se găseau și gepizii.

Se știe că după înfrîngerea lui Attila, gepizii reușesc să se elibereze de sub dominația hunilor și astfel devin stăpîni pe ținutul dintre Tisa și Carpații orientali. Urmele lor se găsesc în mai multe locuri din Transilvania, dar uneori nu le pot fi atribuite cu precizie. Mult mai des apar aceste urme în regiunea Tisei ¹.

În anul 568, gepizii sînt nimiciți între Dunăre și Tisa de către avarii uniți cu longobarzii. O parte a gepizilor părăsește ținuturile noastre; cea mai mare parte însă se supune dominației avare, după cum arată descoperirile arheologice. Ei sînt pomeniți deseori în izvoarele istorice, dar ultimul izvor care îi menționează datează din secolul al IX-lea ².

După zdrobirea gepizilor și după ce longobarzii se îndreaptă spre Italia, avarii devin stăpîni pe un vast teritoriu. Ei se stabilesc la început pe cursul inferior al Savei și al Tisei, dar mai tîrziu ocupă și Pannonia și cursul mijlociu al Tisei ³. În aceste regiuni s-au găsit mii de morminte de înhumatie, care datează din epoca dominației avare. Astfel de morminte s-au găsit și la Socodor în vara anului 1948, nu mult înainte de începerea săpăturilor noastre. Din informațiile culese la fața locului am putut afla că mormintele au fost descoperite cu prilejul unor construcții, la cîtiva km vest de Socodor, în teren plan. Unul dintre morminte pare a fi conținut scheletul unui călăreț îngropat împreună cu calul său. Din inventarul mormîntului s-au putut salva două obiecte prin grija medicului din Socodor, care le-a donat apoi Muzeului Național de Antichități. Cele două obiecte din mormîntul principal sînt: o scăriță de șa din fier (fig. 39) și o « limbă de curea » din bronz turnat, frumos ajurată, care împodobește capătul unei centuri (fig. 40) ⁴.

Scărițele de fier de felul celei descoperite s-au găsit în numeroase morminte din vremea dominației avare. Cităm numai cele din cimitirul de la Szentes-Kaján ⁵. Cimitirul este datat între anii 670—790. Scărițele din acest cimitir sînt de două tipuri: unul, care cuprinde și pe cea de la Socodor, cu talpa dreaptă sau curbă și cu urechea prin care trece cureaua, bine despărțită de corp; celălalt tip, la care această ureche este în formă de ochi, alcătuit din cele două brațe ale scăriței. Se pare că nu există nici o diferență cronologică între aceste două forme ⁶. După cum se știe, scărița de șa a fost introdusă în Europa Centrală de către avari ⁷.

Limba de curea de la Socodor face parte din grupul obiectelor de bronz masive și turnate din epoca stăpînirii avare. Aceste obiecte sînt ornamentate de obicei cu grifoni, scene de lupte între animale, sau vrejuri de plante. Bronzurile turnate apar spre sfîrșitul secolului al VII-lea, dar epoca lor de înflorire se plasează în secolul al VIII-lea, cînd se observă o renaștere a vechilor motive scitice de pe teritoriul din sudul U. R. S. S., dar și a celor din regiunea iraniană din interiorul Asiei ⁸.

În necropola de la Szentes-Kaján se disting trei grupuri ale bronzurilor masive și turnate care ornamentau centurile. Primul grup, datat între anii 700—730, cuprinde piesele pe care predomină încă ornamentele cu grifoni și plante; al doilea, datat între 730—760, cuprinde piese la care încep să dispară grifonii, predominînd plantele; în al

¹ « Dolgozatok », Seghedin, 1936, XII, p. 101 și urm.; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 199 și urm.

² *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, ed. de Reinerth, III, p. 1266.

³ J. Eisner, « *Byzantinoslavica* », Praga, 1947, IX, nr. 1, p. 45.

⁴ « *Studii* », II, 1949, nr. 1, p. 89, fig. 1 și p. 90, fig. 2.

⁵ « *Dolgozatok* », Seghedin, 1943, XIX, p. 54.

⁶ *Ibid.* p. 55 și 81.

⁷ P. Reinecke, « *Germania* », 1938, XII, p. 89, nota 3.

⁸ « *Dolgozatok* », Seghedin, 1943, XIX, p. 80.

treilea, de la 760—790, motivele cu animale au dispărut aproape cu desăvârșire, rămânând numai cele vegetale, care și ele încep să se descompună. Obiectele sînt ajurate ¹.

Piesa de la Socodor nu intră în nici una din aceste categorii, deoarece ea nu este ornamentată nici cu motive animale și nici cu motive vegetale, ci are un ornament geometric, cu cercuri care se îmbucă. Probabil că ornamentul este de origine bizantină și chiar mai veche. El apare în mozaicurile romane și în țesăturile din secolele IV—V ². Faptul că piesa noastră este complet ajurată ne-ar putea permite să o plasăm

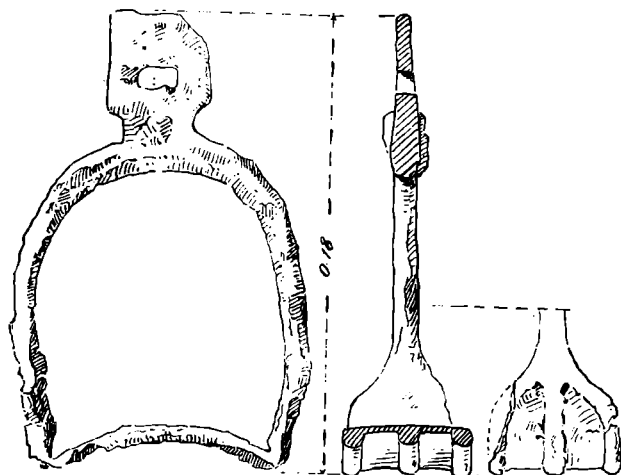

Fig. 39. — Socodor. Scăriță de șa descoperită într-un mormint avar.

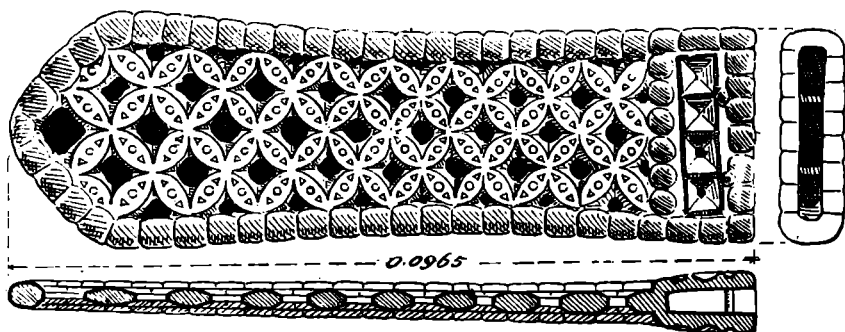

Fig. 40. — Socodor. «Limbă de curea» din bronz descoperită în același mormint avar.

într-o fază tîrzie a epocii stăpînirii avar; totuși, felul în care se prinde de cureaua ce se introduce în capătul ei este caracteristic pentru primul grup.

Prin atribuirea culturii Keszthely — numită astfel după necropola de pe lacul Balaton — epocii de după anul 568, adică epocii dominației avar, s-a făcut un mare pas înainte în cunoașterea monumentelor prefeudale din ținuturile noastre. Mai rămîne să se facă diferențierea între ceea ce aparține avarilor propriu-ziși și ceea ce se datorește altor influențe culturale sau altor grupuri etnice. Datorită activității bogate în acest domeniu a arheologilor maghiari, și această problemă începe să fie lămurită. Astfel, s-a precizat că grupul garniturilor de curele turnate și ornamentate cu grifoni, cu lupte între animale sau cu vrejuri de plante trebuie atribuit avarilor, în timp ce aplicele de curele presate, decorate mai ales cu motive geometrice, se datoresc triburilor turcești de pe teri-

¹ «Dolgozatok», Seghedin, 1943, XIX, p. 81.

² Kr. Miatev, Die Keramik von Preslav, Sofia, 1936, p. 79.

toriul din sudul U. R. S. S., venite împreună cu avarii. Printre acestea, cel mai important este neamul kutrigurilor¹.

Totuși problema nu pare a fi cu totul clarificată. Un arheolog maghiar, care s-a ocupat cu problema avarilor, spune, la rîndul său: « Grupul obiectelor turnate, ornamentate cu grifoni și cu vrejuri, atribuit avarilor, și care începe să înflorească aproximativ din secolul al VIII-lea, nu mai poate fi considerat ca o moștenire curat avară, deoarece la formarea acestei culturi din Ungaria au contribuit nu numai avarii, ci și celelalte neamuri imigrate, populația străveche indigenă și numeroasa populație slavă din regiunea dintre Dunăre și Tisa »².

Arheologul citat distinge în formarea culturii epocii stăpînirii avarie pe teritoriul R. P. Ungară următorii factori: « 1. Monumentele și priceperea artistică a avarilor aduse din Orient. 2. Influențele din Rusia de sud exercitate asupra monumentelor avarie între anii 558—568. 3. Moștenirea neamurilor bulgare a kuturgurilor și uturgurilor venite împreună cu avarii în anul 568 de pe teritoriul imperiului pontic huno-bulgar. 4. Imigrarea bulgarilor kuturguri, a sabirilor și a tarniacilor în jurul anului 597. 5. Influența monumentelor bizantine și a tributului anual în aur. 6. Monumentele gepide și est-germane. 7. Moștenirea populației romanizate și a altor populații străvechi, precum și a germanilor din vest. 8. Imigrarea bulgarilor onoguri din regiunea Cubanului în jurul anului 678. 9. Moștenirea slovenilor transdanubieni și a slavilor din ținutul Tisa-Dunăre în secolele VIII—IX. 10. Expansiunea imperiului bulgar dunărean după anul 804 »³.

A insista asupra acestei probleme ar însemna să dăm o extindere prea mare acestui raport. Într-o lucrare mai nouă, arheologul ceh J. Eisner expune clar stadiul problemei. Reținem din lucrarea sa concluzia care ni se pare întemeiată și care se deosebește puțin de punctul de vedere al arheologilor maghiari. Este foarte probabil, spune J. Eisner, că marile cimitire din epoca avară, în care găsim mai ales bronzuri turnate, ornamentate cu grifoni sau vrejuri, nu au apărut imediat după venirea avarilor în ținuturile dunărene, dar este puțin probabil ca artiștii avari să fi reluat tehnica central-asiatică a bronzurilor masive turnate abia după un secol de la așezarea lor pe teritoriul R. P. Ungare. În concluzie, savantul ceh crede că aceste cimitire încep de la jumătatea secolului al VII-lea, iar confecționarea bronzurilor masive încetează în primele decade ale veacului al IX-lea⁴.

Descoperiri de tip Keszthely se găsesc, în afară de teritoriul R. P. Ungară, în Carintia, în Stiria superioară, în Austria de sus și de jos, în Moravia și în Boemia de nord, deci în regiuni în care majoritatea populației o formau slavii⁵.

Înainte de a termina considerațiile noastre asupra artei avarie, credem necesar să reproducem concluziile la care ajunge arheologul maghiar citat mai sus, D. Csallány⁶, într-un studiu recent, cu atît mai mult cu cît aceste concluzii modifică în mare parte pe cele expuse pînă aici. Pornind de la studiul pătrunderii monedelor bizantine în timpul stăpînirii avarie, la nord de Dunărea de jos, autorul citat constată că această pătrundere încetează după Constantin al IV-lea Pogonat (668—685). Această dispariție a monedelor bizantine este explicată prin apariția bulgarilor în regiunea Dunării (679). Astfel se întreprinde orice legătură între Bizanț și ținuturile despre care am vorbit. Această stare de lucruri se reflectă în monumentele arheologice care ne-au rămas de la avari în felul următor:

I. Perioada mai veche (568—679) este caracterizată prin preponderența influenței bizantine. Acestei perioade îi aparțin garniturile de argint și garniturile presate, de bronz,

¹ A. Alföldi, « Eurasia Septentrionalis Antiqua », 1934, IX, p. 285 și urm.

² D. Csallány, « Folia Archaeol. », 1939, I—II, p. 153.

³ Ibid., 1939, I—II, p. 150.

⁴ J. Eisner, op. cit., p. 45 și urm.

⁵ « Germania », 1928, XII, p. 90.

⁶ D. Csallány, « Acta Archaeol. », Budapesta, 1952, II, fasc. 1—3, p. 235—250. Studiul a apărut după ce lucrarea noastră fusese redactată.

argint sau aur. În afară de influența bizantină, în această perioadă se observă și influența ținuturilor de la Volga de mijloc și din Rusia meridională.

II. Perioada de tranziție (680—720), în care încep să apară primele forme ale culturii Keszthely propriu-zise, se observă tendințele stilului indigen și efectul pătrunderii unor noi elemente etnice (onogurii).

III. Perioada obiectelor turnate, ornamentate cu grifoni și cu vrejuri (720—896) este caracterizată prin preponderența garniturilor de centură decorate cu grifoni și cu vrejuri. Evoluția tinde spre ornamentația vegetală. Originile așa-zise «asiatice» ale acestor obiecte nu au fost încă explicate satisfăcător. Autorul citat crede că este vorba de o cultură tardivă, născută în Europa centrală, a cărei origine nu trebuie căutată în Orient.

Se pare că avarii și-au exercitat dominația și asupra Transilvaniei, deși în această epocă populația acestei provincii era formată din populația locală, din rămășițele gepizilor și din slavii care pătrundeau în număr din ce în ce mai mare ¹.

După câte știm, nu s-au găsit în Transilvania — înțelegând prin Transilvania Ardealul propriu-zis, Maramureșul și Crișana — bronzuri masive turnate, de caracter avar și de stilul celui de la Socodor. Se pare că în regiunea de cîmpie din vestul țării, atît de asemănătoare pusteii ungare, avarii au găsit condiții care se potriveau cu felul lor de viață și, în primul rînd, cu necesitatea de a avea pășuni întinse pentru caii lor.

Cunoaștem totuși, în Transilvania și în Banat, unele descoperiri care pot fi atribuite avarilor sau popoarelor de călăreți venite cu aceștia. Astfel în Banat este cunoscută descoperirea de la Felnac ², apoi mormintele timpurii avare de la Besenova Veche ³ și Sînnicolaul Mare ⁴. La Nușfalău (Sălaj) ⁵ par a fi fost morminte din această epocă. Din această epocă mai trebuie menționat și un vas de lut de culoare galbenă, lucrat cu roata, găsit la Cenadul Unguresc ⁶. Mai departe, spre răsărit, de-a lungul cursului mijlociu al Mureșului, s-au identificat la Teiuș, Aiud, Aiudul de Sus, Gîmbaș, Heria cimitire sau morminte izolate, aparținînd epocii avare timpurii ⁷.

În marele cimitir de la Bandul de Cîmpie, care datează cel puțin în parte din secolul al VII-lea, pot fi identificate elemente avare sau kutrigure ⁸. De la Dumbrăveni ⁹ se cunoaște un model de presat, iar de la Corund-Firtuș, în Secuime, alte două ¹⁰.

Cam acestea ar forma în cea mai mare parte descoperirile cunoscute pînă acum. Ele se plasează într-o perioadă timpurie a epocii dominației avare, probabil în secolul al VII-lea. Puterea avară va mai dura pînă spre sfîrșitul secolului al VIII-lea, cînd avarii vor fi și ei, la rîndul lor, nimiciți de oștile lui Carol cel Mare.

ADDENDA

Întrucît cele patru studii care formează lucrarea *Cercetări arheologice în Transilvania* au fost redactate acum 5—6 și chiar mai mulți ani, socotim necesar să completăm într-o măsură de altfel foarte redusă considerațiile pe care le-am făcut în această lucrare, cu date noi care au apărut în răstimpul arătat.

¹ D. Csallány, «Acta Archaeol.», Budapesta, 1952, II, fasc. 1—3, p. 94.

² «Archaeol. Hungarica», 1926, I, pl. IV și V.

³ «Folia Archaeol.», 1939, I—II, p. 122.

⁴ Ibid.

⁵ «Germania», 1928, XII, p. 95.

⁶ «Folia Archaeol.», 1939, I—II, p. 131, fig. 7, 2 și p. 150.

⁷ «S. C. I. V.», 1950, nr. 1, p. 125—126.

⁸ N. Fettich, «Archaeol. Hungarica», Budapesta, 1936, XVIII, p. 66 și urm.

⁹ «Archaeol. Hungarica», 1926, I, pl. VII, 3 și XVIII, p. 92.

¹⁰ Ibid., XVIII, fig. 35 și p. 92.

Astfel pentru fiecare din cele patru studii care cuprind una sau mai multe probleme principale se va aduce un adaos, care nu reprezintă epuizarea problemelor, dar care va arăta într-o lumină mai clară stadiul în care a ajuns cercetarea acestor probleme.

Sondajele de la Socodor prezintă două probleme principale: aceea a culturii de tip Otomani căreia îi aparține aşezarea de la Socodor şi problema pe care o pune descoperirea celor patru morminte « prefeudale ». La acestea se adaugă problema avarilor pe care o ridică descoperirea întâmplătoare a unui mormânt avar.

Cultura de tip Otomani a fost pusă în discuţie în ultimul timp, în ceea ce priveşte faciesul pe care îl prezintă la Vârşand şi Socodor, în urma săpăturilor de la Tószeg, pe care le-am amintit¹.

După cum se ştie, ultimele săpături făcute în 1948 în aşezarea de la Laposhalom de la Tószeg au dat posibilitatea unei încadrări mai precise a materialelor descoperite în acest loc, atât de important pentru lămurirea epocii bronzului în estul R.P.Ungare şi în vestul R.P.Române.

Amalia Mozsolics constată în movila de la Tószeg, în care depunerile arheologice au o grosime de aproape 5 m, trei straturi principale (A, B, C), corespunzând prin materialul pe care îl conţin cu trei culturi distincte ale epocii de bronz ungare. Astfel, stratul inferior, A, corespunde cu cultura Nagyrév, stratul mijlociu, B, cu cultura Hatvan, iar stratul superior, C, cu cultura Füzesabony.

Pe baza materialelor de la Tószeg, Amalia Mozsolics încearcă să încadreze culturile contemporane din ținuturile învecinate în cele trei faze constatate în aşezarea de pe malul Tisei. Din aceste culturi fac parte şi cultura de tip Otomani (Ottomány), sau mai bine zis aspectul ei de la Vârşand (Gyulavarsánd), precum şi cultura de tip Periam-Pecica (Perjámos-Pécska), culturi care ocupă un loc important în epoca de bronz a Transilvaniei de vest.

În ce priveşte aşezarea de la Vârşand, cercetătoarea maghiară o paralelizează în parte cu Tószeg C, spunînd textual: « Începutul aşezării îl putem paraleliza din punct de vedere cronologic probabil cu nivelurile cele mai de jos Tószeg C, data la care ea a fost însă părăsită, astăzi abia dacă mai poate fi hotărîtă ».

Pentru a ajunge la această concluzie, autoarea se bazează pe elementele comune ceramicii care apare la Vârşand şi în stratul superior (C) de la Tószeg. Acestea sînt: caneluri oblice şi dungi reliefate oblice, proeminente încadrate cu semicercuri sau cu cercuri şi, în general, așa-numita ceramică cu proeminente şi spirale (Spiralbucketkeramik).

Consideraţiile Amaliei Mozsolics sînt fără îndoială juste în măsura în care ele nu se pot baza decît pe materialul publicat. Or, autoarea remarcă cu drept cuvînt că Roska Márton, care a executat săpături în aşezările culturii Otomani din Transilvania, nu publică în dările de seamă asupra acestor săpături decît foarte puţin material ilustrativ. Vom vedea ce concluzii se pot trage în această problemă, comparînd cu materialul de la Tószeg un material mai bogat şi anume cel descoperit în 1949 la Vârşand şi în 1948 la Socodor.

După cum reiese din materialul de la Tószeg, începînd din stratul mijlociu în jos, în ceramică predomină din ce în ce mai mult striurile făcute cu un instrument asemănător cu un pieptene şi striurile trasate parcă cu o mătură (Besenstrich), precum şi așa-numitele impresiuni textile. Dar în timp ce acestea din urmă sînt caracteristice pentru nivelurile mijlocii, cele dintîi apar atît în nivelurile mijlocii cît şi în cele inferioare.

Dacă examinăm acum materialul de la Vârşand, vedem că numeroase fragmente ceramice sînt ornamentate cu striuri regulate sau neregulate. Acest lucru ne dă dreptul

¹ A. Mozsolics, Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948, in « Acta Archaeol. Acad. Scientiarum Hung. », II, 1952, p. 35—69.

să paralelizăm o parte a materialului de la Vărșand cel puțin cu Tószeg B, dacă nu cu A, deoarece în Tószeg C acest ornament e ca și inexistent. În ce privește celelalte ornamente care apar pe ceramica de la Vărșand, este adevărat că elementele menționate de Amalia Mozsolics sînt caracteristice și pentru Tószeg C, dar în schimb alte elemente de la Vărșand nu apar în această așezare.

Astfel ornamentele caracteristice pentru Vărșand sînt linii duble sau triple, paralele sau formînd arcuiri în formă de ghirlande, dar mai ales ornamentul plastic în formă de briu crestă sau alveolat. Adeseori acest briu e dublu, așezat imediat sub buza vasului.

Acest ornament, care este de tradiție mai veche, nu apare în materialul descoperit în 1948 la Tószeg decît rareori și anume în stratul mijlociu.

Credem deci că cultura de la Vărșand nu poate fi considerată ca un aspect răsăritean al culturii de tip Füzesabony (Tószeg C), ci ca un aspect al culturii de tip Otomani, cultură pe care nu o cunoaștem încă suficient de bine. Acest aspect este din punct de vedere cronologic paralel cu Tószeg C dar și cu Tószeg B.

Examinînd acum ceramica descoperită la Socodor, vom vedea că ornamentele caracteristice pentru Vărșand apar încă în nivelurile cele mai de jos. Briurile în relief sînt tot atît de frecvente ca și la Vărșand, iar striurile mai mult sau mai puțin regulate și uneori de un aspect mai primitiv decît la Vărșand, apar încă mai des. Ele apar din ce în ce mai des de la 0,60 m în jos.

În schimb așa-numita ceramică cu proeminențe este mai rară decît la Vărșand și mai puțin dezvoltată.

O toartă de tip «ansa lunată» s-a găsit la Socodor, în movilă, la adîncimea de 0,40—0,60 m. Știm că la Tószeg aceste torți apar în nivelurile C.

Toate acestea ne fac să paralelizăm materialul de la Socodor în partea sa principală cu Tószeg B, începînd probabil încă în A și intrînd și în C.

La completarea cunoștințelor noastre asupra culturii de tip Otomani au contribuit și cercetările care s-au făcut în 1954 sub conducerea lui Székely Zóltán de către colectivele muzeelor regionale de la Sf. Gheorghe și Baia Mare la Pir (Szilágyvár)¹.

În ceramica descoperită în această așezare, Székely vede influențe ale culturii Schneckenberg și Wietenberg. Unele vase au analogii, tot după Székely, în grupele Tószeg C și D ale lui Tompa.

Mai important este însă faptul că pentru întîia oară s-au descoperit în Transilvania morminte aparținînd culturii de tip Otomani. Numărul mormintelor de la Pir este de 30. Adîncimea lor este de circa 0,50—0,60 m. Ritul de înmormîntare este inhumatia. Numai într-un singur caz s-a constatat incineratia cu urnă. Scheletele descoperite erau în poziție chircită. Inventarul obișnuit al mormintelor bărbătești este un topor de corn de cerb perforat, un vas de lut și cîteodată un prîsnel de lut. Mormintele femeilor nu conțin decît o ceașcă sau sînt lipsite de inventar. Orientarea scheletelor este variată.

Tot în 1954 s-a făcut un sondaj de către Alexandrina Alexandrescu și Mircea Rusu la Sîntion (Pusztaszentjános)². Cercetarea a furnizat un bogat material ceramic și cîteva forme de turnat. Cu acest prilej s-a putut constata că la Sîntion nu e vorba de un cimitir de incineratie, ci de o așezare.

Cîteva forme de turnat s-au găsit și la Pir. Cele două vase de la Sîntion sînt pentru o daltă îngustă care se lățește spre tăiș. Se pare că fragmentul de la Tószeg, găsit la 314 cm adîncime, se aseamănă cu cele de la Sîntion. Un fragment dintr-un tipar asemănător s-au găsit și la Socodor.

¹ «S.C.I.V.», nr. 3—4, 1955, p. 854 urm.

² Ibid., p. 487 urm.

Aceste tipare ar putea forma un indiciu pentru datare. Trebuie să menționăm însă că pe dosul uneia din valvele de la Sîntion se găsește tiparul unei dalte cu gaură de înmănușare longitudinală. Nu știm dacă acest tip de daltă ar putea fi datat, așa cum am dori să o facem, în perioada B a epocii bronzului. Cel mai vechi celt (topor cu gaură de înmănușare longitudinală) din Transilvania pare a fi cel descoperit împreună cu spada de la Boiu, publicată și datată de I. Nestor în perioada B¹. Trebuie să admitem că tiparul descoperit în nivelul II, de jos în sus, al așezării de la Sîntion, face parte dintre cele mai vechi tipare pentru obiecte de bronz cu gaură de înmănușare longitudinală.

Amintim din nou micul depozit de bronzuri de la Vârșand care poate fi datat tot în perioada B a lui Reineke, atît prin acele în formă de seceră, cît și prin celălalt ac care aparține culturii mormintelor tumulare. Repetăm deci că, după părerea noastră, așezările de la Socodor și Vârșand trebuie să fi existat și în perioada Tószeg B și poate și în partea finală a perioadei A, cea de la Socodor începînd poate înaintea celei de la Vârșand și terminîndu-se probabil înaintea acestora.

În lucrarea sa despre zăbalele de corn de cerb din bazinul Carpaților, publicată în 1954, Amalia Mozsolics² datează așezările de la Vârșand și Socodor în perioada III a bronzului, adică în aceeași perioadă ca așezarea de la Füzesabony, dar tot ea spune într-alt loc că Tószeg C este în parte încă contemporan cu perioada B a lui Reinecke și Willvonseder³.

După aceste scurte completări aduse la problema cronologiei culturii Otomani, trecem la a doua problemă pe care o ridică cercetările de la Socodor prin cele patru morminte descoperite. Este clar că mormintele fac parte dintr-un cimitir mai mare neexplorat. Fragmente de piepteni care fac parte din inventarul lor nu pot data mormintele în mod precis deoarece acești piepteni se găsesc încă mult timp după sec. V al erei noastre. Ei nu pot să indice decît un *terminus post quem* în datarea lor, față de pieptenii de tipul Sîntana de Mureș.

Cimitirul gepid de la Hódmezővásárhely-Gorzsa este datat de J. Banner după o monedă de aur a lui Justin I (518—527), găsită într-unul din morminte, în linii mari în sec. VI—VII⁴. După cum am spus, unul din vasele de la Socodor seamănă cu un vas descoperit în mormîntul 29 de la Gorzsa, astfel încît credem că nu greșim ca, ținînd seama de această asemănare și în general de caracterul descoperirii, să datăm mormintele de la Socodor în sec. VI. Vasele de la Socodor prezintă în general același caracter ca și vasele din cimitirul de la Band și din cel de la Morești, chiar dacă se deosebesc puțin ca forme. În ultimul timp necropola de la Band e datată în prima jumătate a sec. VII. În ce privește necropola de la Morești, care alături de cea de la Band este cea mai mare necropolă din această vreme, cunoscută pînă acuma în Transilvania, ea precede pe cea de la Band, datîndu-se în sec. VI cu prelungiri probabile pînă în sec. VII⁵.

Cercetările din Ungaria privind monumentele din această epocă, unde se cunosc mai multe descoperiri decît pe teritoriul țării noastre, vor intra într-o fază nouă, întocmai ca și cele avare, prin publicarea apropiată a unui corpus al descoperirilor gepide⁶.

A treia problemă cu care urmează să ne ocupăm în legătură cu descoperirile de la Socodor este problema avarilor. Ne vom referi iarăși în primul rînd la literatura maghiară,

¹ I. Nestor, in «Sargetia», I, Deva, 1937, p. 155 urm.

² A. Mozsolics, Mors en bois de cerf sur le territoire du bassin des Carpathes, in «Acta Archaeol. Ac. Sc. Hung.», 3, 1953, p. 71—72.

³ A. Mozsolics, Die Ausgrabungen in Tószeg, p. 62, nota 90. Nu am avut la dispoziție lucrarea lui Vl. Milojević, Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn (Congrès de Zurich, Actes 1953, 256—278). A se vedea și lucrările lui M. Garašanin, in «Rad Voivodanskih Muzeja», Novi Sad, 3, 1954, p. 57 urm.

⁴ «Dolgozatok Szeged, 1933—1934, pl. LXXIII, dreapta jos. Pentru cimitirul de la Gorzsa vezi și J. Banner, in «M.A.G.W.», LXIII, 1933, p. 376 urm.

⁵ În pregătire. A se vedea rapoartele de săpături in «S.C.I.V.», 1952 și urm.

⁶ Dorit lui D. Csallány. A se vedea și I. Kovrig, Germán lelet Gyuláról, in «Folia Archaeologica», VI, 1954, p. 86—91.

deoarece masa uriașă a descoperirilor avar se găsește pe teritoriu ungar. La congresul maghiar de arheologie din octombrie 1955, Gy. László a anunțat apariția apropiată a mai multor lucrări privind această problemă, precum și întocmirea unui corpus al descoperirilor avar. În comunicarea pe care a ținut-o la acest congres, László a arătat printre altele că teza lui D. Csallány, bazată pe observații arheologice juste, după care prin anii 670 se întâmplă o schimbare între relațiile dintre avari și imperiul bizantin cauzată de întemeierea statului bulgar, poate fi supusă discuției. Astfel G. Fehér a arătat pe bază de izvoare istorice că comerțul între Bizanț și avari a continuat prin căile de comunicație neocupate de bulgari și chiar prin Bulgaria.

Părerea lui László este că una din cauzele dispariției monedelor s-ar datora faptului că avarii veniți mai târziu, caracterizați prin ornamentele cu grifoni și vrejuri, au practicat comerțul sub formă de schimb de bunuri.

Fără a menționa mai multe lucrări maghiare asupra avarilor, la care se referă László în comunicarea sa, unele apărute, dar cele mai multe sub tipar — între ele un volum al lui László asupra componenței societății avar — ne mărginim să amintim comunicarea Ilonei Kovrig, ținută la același congres. Comunicarea, intitulată « Asupra problemei cronologiei monumentelor avar », aduce contribuții noi la această problemă, care sînt demne de a fi relevate. În prima parte a epocii avar, spune I. Kovrig, descoperirile sînt datate prin monede bizantine, deși numai cu aproximație, deoarece obiectele îngropate pot să fie mai vechi decît data de emisiune a monedelor. În a doua parte a epocii încetează aflulul de monede și posibilitățile de datare devin mai grele. Pentru partea mai veche s-a încercat să se stabilească cronologia pe baza pieselor de harnașament și a armelor, adică a obiectelor care se leagă mai strîns de felul de viață al avarilor: acestea sînt scărițele de fier rotunde cu torți rectangulare, lănci în formă de frunză de trestie și plăci de harnașament trilobate de bronz, aur sau argint, terminate într-un desen în franjuri.

Dacă privim harta de răspîndire a acestui vechi grup de descoperiri avar, spune mai departe autoarea, vom vedea că aceste descoperiri apar în număr mai mare la vest de Dunăre, în Transdanubia (Dunántul). Se poate deci presupune că expansiunea avarilor a avut loc foarte curînd atît spre vest, peste Dunăre, cit și spre linia Mureșului, spre care îi atrăgeau motive strategice și economice, dintre care, în primul rînd, nevoia de a se aproviziona cu sare. Între Mureș și Crișuri, unde la sfîrșitul sec. VI și începutul sec. VII trăiau încă probabil rămășițele gepizilor, sînt numai patru descoperiri, între care cea foarte importantă de la Kunágota.

Întregul grup poate fi datat, după I. Kovrig, încă în a treia treime a sec. VI. Monumentele acestui grup prezintă, prin calitatea deosebită a fierului și prin priceperea cu care acesta era prelucrat, legături neîndoielnice cu Siberia de sud și cu Mongolia de nord, îndeosebi cu regiunea Altailor. Atribuirea acestui grup kutrigurilor nu i se pare întemeiată. Marea răspîndire a descoperirilor nu dă impresia că acestea ar aparține unui grup închis, după cum erau încă constituiți kutrigurii în cuprinsul oastei avar.

Trecînd iarăși la comunicarea prezentată de I. Kovrig la congresul amintit, extragem din ea observația deosebit de importantă că grupa obiectelor ornamentate cu grifoni și vrejuri nu apare în cimitirele avar înainte de ultima treime a secolului VII. În această privință autoarea este de acord cu Gy. László, după care apariția acestei grupe se datorește unui nou val etnic venit pe la sfîrșitul sec. VII din regiunea fluviului Kama și a stepelor din Cuban. În toate aceste considerații, spune cercetătoarea maghiară, trebuie să se țină însă seamă de persistența, chiar în cimitirele avar, a unor elemente ale populației locale, care face necesară o analiză ascuțită a tuturor monumentelor din această epocă¹.

¹ Vezi și I. Kovrig, Adatok az avar megszállás kérdéséhez, în « Arch. Értesítő », 1955, fasc. 1, p. 30—44.

Fără a mai insista asupra metodelor din ce în ce mai precise de investigație pe care arheologia maghiară a început să o aplice în cercetarea necropolelor avare, amintim numai că una din cele mai importante și mai vechi descoperiri avare de pe teritoriul țării noastre, cea de la Felnac, este datată de autoare, ca și cea de la Corund-Firtușeni, ambele conținând modele de presat, încă în ultima treime a sec. VI.

Vedem dar că cea mai veche grupă a descoperirilor avare este reprezentată atât în vestul țării noastre, cât și în partea de est a Ardealului. Grupa obiectelor cu grifoni și vrejuri o găsim în nord-vestul Ardealului la Nușfalău, în timp ce grupa târzie a limbilor de curea masive, din care face parte descoperirea de la Socodor, este reprezentată în vestul țării numai prin această descoperire, care trebuie să fie datată în sec. VIII.

Nu am avut intenția să prezentăm problemele pe care le pun descoperirile avare din regiunile ungaro-române în toată complexitatea lor. Am vrut doar să arătăm foarte pe scurt, pornind de la o descoperire întâmplătoare, diferitele discuții și concluzii la care au ajuns arheologii maghiari, care se ocupă în mod intens cu elucidarea acestor probleme. Astfel, nu am căutat să cităm întreaga literatură în care e dezbătută problema avară. Avem impresia că cercetările arheologice maghiare în domeniul descoperirilor avare se găsesc la un punct hotărâtor și că lucrările care se găsesc în lucru și sub tipar vor aduce în curând contribuții deosebit de importante la o cunoaștere cit mai adâncă a unor evenimente istorice și a unor vestigii culturale care interesează de aproape studierea trecutului patriei noastre ¹.

Descoperirile avare sînt în țara noastră relativ rare. În afară de grupul din vest în care intră descoperirea de la Felnac, Nușfalău și Socodor și cele menționate în textul lucrării noastre, cunoaștem un grup răspîndit pe valea Mureșului și în general în centrul Ardealului și spre partea sa de est. Într-o lucrare în pregătire, K. Horedt prezintă descoperirile din acest al doilea grup, distingînd 18 descoperiri de caracter avar sau datînd din așa-numita epocă avară ².

¹ Nu trebuie să se uite nici contribuția pe care o aduc la studierea problemei avare cercetătorii cehoslovaci. Amintim aici numai lucrarea deosebit de importantă a lui J. Eisner, *Devinska Nová Ves*, Bratislava, 1952.

² Acestea sînt, în afară de cele menționate în corpul lucrării noastre, Cimpia Turzii (r. Turda, reg. Cluj), Lopadea Nouă (r. Aiud, reg. Cluj), Proștea Mare (r. Mediaș, reg. Stalin), Rimeț (r. Aiud, reg. Cluj), Rodbav (r. Făgăraș, reg. Stalin), Rupea (r. Rupea, reg. Stalin), Sarmizegetusa (r. Hațeg, reg. Hunedoara), Sebeș (r. Sebeș, reg. Hunedoara), Stremț (r. Alba, reg. Hunedoara), Șura Mare (r. Sibiu, reg. Stalin). După cum remarcă și autorul, unele obiecte din aceste descoperiri nu sînt de factură avară, ci apar uneori — în alte locuri — asociate cu obiecte avare. Acestea sînt: brățările de argint cu capetele îngroșate de la Rupea și Șura Mare și fibula de la Sarmizegetusa. Ele nu pot fi considerate ca descoperiri avare, ci numai datînd dintr-o vreme în care avarii sînt atestați pe teritoriul Transilvaniei. Literatura pentru toate aceste descoperiri, în lucrarea lui Horedt.